

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Η καρτεσιανή φιλοσοφία και οι παιδαγωγικές της προεκτάσεις».

Κουρουπάκη Αλεξάνδρα

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αναστασιάδης Πέτρος

Ανδρουλιδάκης Κων/νος

Ρουσόπουλος Γεώργιος

Ρέθυμνο

Ιούνιος 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
---------------	---

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

A. ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1. ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΗ ΑΜΦΙΒΟΛΙΑ – ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ..	9
2. COGITO, ERGO SUM – Η ΠΡΩΤΗ VERITAS AETERNA.....	17
3. Η ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ.....	22
3.1. Ο ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΣ ΚΥΚΛΟΣ.....	28
3.2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΛΑΘΟΥΣ.....	31
4. ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΣ ΔΥΪΣΜΟΣ.....	36
5. Η ΜΕΘΟΔΟΣ.....	41

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

B. ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ

1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ ΤΟΥ COGITO.....	50
2. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ COGITO.....	53
3. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ.....	58

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	64
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	67

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο René Descartes¹ υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους Δυτικούς στοχαστές των τελευταίων αιώνων.² Γάλλος μαθηματικός και επιστήμονας, αποτέλεσε αναμφισβήτητα μεγάλο φιλόσοφο της μοντέρνας περιόδου και ίσως εισηγητή της³. Τοποθετείται σε κομβικό σημείο⁴ στην ιστορία της φιλοσοφίας, όπου το παλιό αριστοτελικό φιλοσοφικό σύστημα έχει αρχίσει να χάνει την αξιοπιστία του και οι απερχόμενοι φιλόσοφοι της Αναγέννησης⁵ αποτυγχάνουν στην προσπάθεια τους να το αντικαταστήσουν⁶. Προσπάθησε να αναμορφώσει ολοκληρωτικά τη φιλοσοφία, δομώντας τις ιδέες του με ένα πιο συστηματικό και ορθολογικό τρόπο. Αρνούμενος να δεχτεί τη Σχολαστική⁷

¹Ο René Descartes γεννήθηκε στη La Haye της Τουραίνης στις 31 Μαρτίου του 1596 και πέθανε στη Στοκχόλμη στις 11 Φεβρουαρίου του 1650.

²Βώκος, Γ., Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική, Αθήνα, εκδ. Λωτός, 1987, 14 σ. :«είναι “βέβαιο ότι ο καρτεσιανισμός κυριαρχεί στην ανάπτυξη της νεότερης φιλοσοφίας” όπως, εξάλλου το αναγνωρίζουν και οι Γερμανοί ιστορική της φιλοσοφίας, οι οποίοι επεσήμαναν στο “Cogitato σπέρμα από το οποίο προέκυψε, με εσωτερική διαλεκτική, ο πλούτος των μεγάλων συστημάτων ως τις μέρες μας”».

³Κονδύλης Π., Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1987, 216 σ. : «ο Descartes θεωρείται ιδρυτής της νεότερης φιλοσοφίας, στο βαθμό, τουλάχιστον, που στο επίκεντρο της βρίσκονται τα προβλήματα της αυτοσυνειδησίας και της μεθόδου».

⁴Curley E. M., Descartes against the Sceptics, Cambridge, εκδ. Harvard University Press, 1978, 2 σ. : «...το Νευτώνειο σύστημα ήταν ήδη διαθέσιμο...ο Κοπέρνικος είχε διατυπώσει την ηλιοκεντρική αστρονομία...ο Κέπλερ δούλεψε τους νόμους της πλανητικής κίνησης και ο Γαλιλαίος έκανε, με το νέο του τηλεσκόπιο, ανακαλύψεις...».

⁵Westfall R., Η Συγκρότηση της Σύγχρονης Επιστήμης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1993, 44 σ. : «το 17^ο αιώνα ο Descartes εκπροσωπούσε την ανερχόμενη τάση της φυσικής φιλοσοφίας σε αντίθεση με τη φθίνουσα παράδοση της φυσιοκρατίας της Αναγέννησης, η οποία βασιζόταν στην πεποίθηση ότι η φύση είναι ένα μυστήριο, που η ανθρώπινη διάνοια δεν μπορεί ποτέ να μετρήσει το βάθος του».

⁶Menn St., Descartes and Augustine, εκδ. Cambridge University Press, 1998.

⁷Γιανναράς Χ., Σχεδιάγραμμα εισαγωγής στη φιλοσοφία, Αθήνα, εκδ. Δομός, 1988, σ.:«ονομάζουμε σχολαστικισμό τη φιλοσοφική “σχολή” ή μέθοδο των σχολαστικών

παράδοση, τη «φιλοσοφία των σχολών»⁸ που κυριαρχούσε φιλοσοφικά κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και απορρίπτοντας τη θρησκευτική – θεολογική⁹ *certitudo* στην αναζήτηση της αλήθειας, έθεσε ως προϋπόθεση κάθε βεβαιότητας – γνωστικής, την ανθρώπινη νόηση – *cogitatio*. Σύντομα, συνέλαβε ένα περιεκτικό σχέδιο εφαρμογής των μαθηματικών μεθόδων,¹⁰ με

(*scolastici*), δηλαδή των καθηγητών της *scola*, του τύπου εκείνου των διδασκαστηρίων που αναπτύσσονται στη δυτική Ευρώπη το 12^ο και 13^ο αιώνα, και βαδίζουν τη διδασκαλία τους κυρίως στην άσκηση της ορθής συλλογιστικής.

Η σχολαστική άσκηση στην ορθότητα των συλλογισμών γίνεται συνήθως με αφετηρία ένα κείμενο που είναι κοινά αποδεκτό ως έκφραση αυθεντίας σε κάποιο τομέα της γνώσης (τη Βίβλο λ.χ. ή τις αριστοτελικές συγγραφές). Έτσι η σπουδή και ανάδειξη των ορθολογικών δομών του κειμένου παίρνει συχνά τη μορφή ερμηνευτικών ή συμπληρωματικών στο κείμενο σχολίων, γι' αυτό και ταυτίζουμε κάποτε το σχολαστικό με το σχολιαστή. Η σχολαστική φιλοσοφία φθάνει στο ιστορικό της τέλος από τη στιγμή που αρχίζει η ριζική αμφισβήτηση της δεδομένης και αυτονόητης αυθεντίας των κειμένων – πηγών, δηλαδή από τη στιγμή που το προϊόν της *scola*, η ορθή συλλογιστική, αυτονομείται από προϋπάρχουσες αυθεντίες και συνιστά από μόνη της μιαν αυθεντία ερμηνευτική των κανόνων, αξιωμάτων και αρχών (*regulae, axiomata, principia*) που διέπουν τη φυσική, την ηθική – ιστορική και τη μεταφυσική πραγματικότητα. Γι' αυτό και η μεγάλη άνθιση του σχολαστικισμού, τα συνθετικά ολοκληρώματα (*summae*) της ορθολογιστικής συλλογιστικής, συμπίπτουν με το ιστορικό τέλος του σχολαστικισμού».

⁸Menn S., *Descartes and Augustine*, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 18 – 19 σ.: «αυτή η αρχαία φιλοσοφία ήταν η θεωρία που διδασκόταν στις σχολές και στα πανεπιστήμια τα χρόνια του Descartes· η νεώτερη φιλοσοφία αναπτύχθηκε εκτός πανεπιστημίων και κέρδισε τη θέση της μέσα σε αυτά μέσα από μακρόχρονους αγώνες».

⁹Γιανναράς Χ., *Σχεδιάγραμμα εισαγωγής στη φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Δομός, 1988, 125 – 126 σ. : «ο σχολαστικισμός γεννιέται και αναπτύσσεται μέσα στους κόλπους της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας που στην εποχή εκείνη αντιπροσωπεύει μια θεσμοποιημένη άρνηση κάθε μορφής υποκειμενισμού, τις πιο σκληρυμένες δομές συγκεντρωτικής αυθεντίας στην εκπροσώπηση της αλήθειας και ολοκληρωτικής ιδεολογικής επιβολής της στα πλαίσια του κοινωνικού βίου της Δύσης...Ο στόχος των σχολαστικών είναι σαφής: να κατοχυρώσουν αντικειμενικά και αδιαμφισβήτητα (δηλαδή να αποδείξουν υποχρεωτική για κάθε σκεπτόμενο άτομο) την αυθεντία της μεταφυσικής ιδεολογίας του ρωμαιοκαθολικισμού, που συνιστά τη βάση της πολιτιστικής (και κατά προέκταση της πολιτικής) ενότητας των λαών της Ευρώπης».

¹⁰Secada J., *Cartesian Metaphysics*, Cambridge, εκδ. Cambridge University press, 2000, 31 σ.

σκοπό την επίτευξη της τέλει βεβαιότητας στην ανθρώπινη γνώση (scientia)¹¹, προτείνοντας ένα σύνολο κανόνων.

Μετά από μια παρατεταμένη κατάθεση της μεθοδικής αμφιβολίας, υποστηρίζει ότι ακόμα και ο πιο ακραίος σκεπτικισμός ηττάται από τη βεβαιότητα της δικής μας ύπαρξης ως στοχαζόμενου υποκειμένου. Χρησιμοποιώντας αυτό ως αφετηριακό σημείο, στρέφεται στις σαφείς και διακριτές ιδέες για να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού, να καθιερώσει την αξιοπιστία της λογικής και να τεκμηριώσει το γεγονός ότι τα υλικά πράγματα υπάρχουν. Ο Descartes υπερασπίστηκε έναν αυστηρό δυϊσμό, σύμφωνα με τον οποίο το πνεύμα και το σώμα είναι εξολοκλήρου ξεχωριστά, ακόμα και αν υπάρχουν στοιχεία που τα θέλουν να αλληλεπιδρούν.

Διακρίνοντας τη ψυχή από το σώμα και αποδεικνύοντας την ύπαρξη του Θεού, ο Descartes ελπίζει να συντηρήσει ένα ευδιάκριτο πεδίο για την εκκλησία και παράλληλα να κερδίσει την εύνοια της.¹² Ταυτόχρονα προσπαθεί να διασφαλίσει την ελευθερία στους επιστήμονες να λειτουργήσουν και να δημιουργήσουν ελεύθερα στο χώρο της επιστήμης, προσφέροντας τους «...μια ορισμένη Μέθοδο»¹³ για την εξερεύνηση του εξωτερικού κόσμου. Με αυτό τον τρόπο, ελπίζει να ικανοποιήσει την απαίτηση ενός Χριστιανικού

¹¹Florka R. , Descartes' s Metaphysical Reasoning, New York, εκδ. Routledge, 2001, 4 σ.

¹²Στους Στοχασμούς περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, ο Descartes ενσωματώνει μια επιστολή που απευθύνεται «ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΟΦΟΤΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥΣ ΑΝΔΡΕΣ ΤΗΣ ΙΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΗΤΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΕΣ», με σκοπό να αποσπάσει την εύνοια τους. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε σε αυτό το σημείο ότι λίγα χρόνια πριν (1633) ο Γαλιλαίος είχε δικαστεί στη Ρώμη και είχε αναγκαστεί να αποκηρύξει τις θεωρίες του Κοπέρνικου.

¹³Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 35 σ.

δόγματος, αποθαρρύνοντας συγχρόνως την ανάμιξη της εκκλησίας σε επιστημονικά θέματα.

Η φιλοσοφία του Descartes υπήρξε μια γνωσιολογία, ένα εγχείρημα που επιδίωξε να εδραιώσει την έγκυρη γνώση – επιστήμη σε ακλόνητα θεμέλια. Οι απόψεις του αναφορικά με τη γνώση και τη βεβαιότητα, καθώς επίσης και οι θέσεις του για τη σχέση πνεύματος – σώματος, άσκησαν μεγάλη επιρροή και συνέβαλλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης φιλοσοφίας και επιστήμης.

Το ενδιαφέρον μας θα επικεντρωθεί στη στιγμή της ανάδυσης του υποκειμένου ως *cogito* και στην καθιέρωση του στο πεδίο της Παιδαγωγικής. Η ανάδυση αυτή περνά από τη διερώτηση του μεταφυσικού – οντολογικού σύμπαντος του καρτεσιανού Λόγου.

Στο πρώτο μέρος θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε αυτούς τους βασικούς φιλοσοφικούς άξονες του στοχασμού του Descartes, εξετάζοντας τη σύλληψη και την εφαρμογή του καρτεσιανού σχεδίου που αποκαλύπτει το πρότυπο μεθοδικότητας και αυστηρότητας το οποίο επιχειρεί να επιβάλλει στη φιλοσοφική σκέψη. Τις σκληρές δοκιμασίες που επιφυλάσσει αυτό, βυθίζοντας το υποκείμενο ξανά και ξανά στην απεραντοσύνη της αμφιβολίας, μέχρις ότου οργανώνοντας το ίδιο τα μέσα αφοπλισμού του κακόβουλου απατεώνα, αναδυθεί ως πρώτη αλήθεια - *veritas aeterna*.

Στο δεύτερο μέρος, θα επικεντρωθούμε στις παιδαγωγικές προεκτάσεις της εν λόγω φιλοσοφίας και στην επίδραση που άσκησε στα θέματα της παιδείας το καρτεσιανό *cogito*.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ το Καθηγητή μου, Πέτρο Αναστασιάδη για τις συμβουλές και τη θερμή του συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Ευχαριστώ επίσης, τους Καθηγητές Ανδρουλιδάκη Κων/νο και Ρουσόπουλο Γεώργιο καθώς και το συνάδελφο Χρήστο Καπόνη.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

A. ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ

1. ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΗ ΑΜΦΙΒΟΛΙΑ – ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Ο Descartes επιχειρεί με ιδιαίτερη διαύγεια και επιμονή να απαλλάξει τον εαυτό του και τους αναγνώστες του¹⁴ από κάθε εσφαλμένη ιδέα που είχε αποκτήσει στο παρελθόν, είτε μέσω των αισθήσεων, είτε μέσω της προηγούμενης εκπαίδευσης του.¹⁵ Αναφέρει ο ίδιος: «...όλος ο σκοπός μου εμένα ήταν αποκλειστικά να βεβαιωθώ και να ξεπεράσω τα σαθρά χώματα και τον άμμο για να βρω το βράχο ή τον άργιλο».¹⁶ Εν συνεχεία, επιδιώκει να καθορίσει αυτό που πραγματικά γνωρίζει. Προς όφελος της αναζήτησης αυτής, αναπτύσσει μια μέθοδο αμφιβολίας με σκοπό να κατασκευάσει ένα σύνολο πεποιθήσεων, οι οποίες θα ανταποκριθούν επιτυχώς στην πρόκληση

¹⁴Κιντή Β. Γιατί δε γιορτάστηκαν τα 400 χρόνια από τη γέννηση του Ντεκάρτ, στο Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1, 1999, εκδ. Εξάντας, 15 – 16 σ. : «όπως ο πιστός αποτραβιέται από τα εγκόσμια, ομολογεί τις αμαρτίες του, τιμωρεί τον εαυτό του, για να επικοινωνήσει με το Θεό, έτσι και ο Descartes καλεί τους αναγνώστες του να αποκαθαρθούν από τις πεποιθήσεις που τους έδωσε η ζωή, η εμπειρία τους, οι αισθήσεις, τους τιμωρεί – ως οδηγός του διαλογισμού – κάνοντας το έργο τους όλο και πιο δύσκολο, εμβάλλοντας την αμφιβολία στα πιο προφανή, στα πιο βέβαια, στα πιο σεβαστά».

¹⁵Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 7 σ. : «γιατί βρισκόμουν μπερδεμένος με τόσες αμφιβολίες και τόσες πλάνες, που μου φαινόταν πως, προσπαθώντας να μορφωθώ, δεν είχα κερδίσει τίποτα άλλο, εκτός που είχα ανακαλύψει ολοένα περισσότερο την αμάθεια μου».

¹⁶Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 28 σ.

της καρτεσιανής αμφιβολίας.¹⁷ Πρόκειται για μια πνευματική άσκηση η οποία υπαγορεύεται από τη ριζική έως και την υπερβολική αμφιβολία για όλα τα πράγματα.

Η αμφιβολία για το Descartes αποτελεί την ανάποδη όψη της ελπίδας. Θα αφήσει τη σκέψη του να βυθιστεί βαθιά σε αυτήν ωσότου αποκτήσει τα όπλα που θα καταστήσουν το στοχαζόμενο υποκείμενο σίγουρο για τον εαυτό του και τις νοητικές του δυνάμεις. Η αμφιβολία,¹⁸ αν και ριζική, είναι προσωρινή και κατευθύνεται στην απόκτηση σίγουρης γνώσης. Αποτελεί απλά τον τρόπο, είναι το μέσο για να απαλλαγεί από τις πλάνες και να φτάσει στη βέβαιη γνώση.¹⁹ Σπεύδει να την εγκαταλείψει μόλις ανακαλύψει μια σίγουρη και πρωταρχική αλήθεια. Αποτελεί μοναδικό μέτρο ελέγχου της βεβαιότητας των γνώσεων, που ενσωματωμένο στην υπηρεσία της απόδειξης αποκτά μια απεριγράπτη ισχύ.²⁰

Πρωταρχικός σκοπός της καρτεσιανής αμφιβολίας είναι στην πραγματικότητα να αντιμετωπίσει και να κατανικήσει το σκεπτικισμό και μάλιστα στα πλαίσια του δικού του πεδίου. Ο Descartes αμφισβητεί την αλήθεια των πάντων, όχι μόνο την αξιοπιστία των αισθήσεων, αλλά ακόμα

¹⁷Williams M., *Unnatural Doubts*, Cambridge, εκδ. Blackwell, 1991, 103 σ. : «ο Descartes παραδέχεται ότι μπαίνοντας σε μια γενική αμφιβολία με το να αμφισβητεί τις πεποιθήσεις του μία προς μία δεν είναι κάτι εύκολο: ίσως η εξέταση να μην ολοκληρωθεί ποτέ».

¹⁸Secada J., *Cartesian Metaphysics*, Cambridge, εκδ. Cambridge University press, 2000, 41 – 46 σ.

¹⁹Μπαγιονάς Α., *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ολκός, 1974, 177 σ. : «...το λογικό σχηματίζεται κατά τρόπο επαναστατικό, όταν η νόηση συνειδητοποιεί τις πλάνες της και τις αποτυχίες της».

²⁰Jaspers K. (μετ. Μαλεβίτση Χ.), *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Δωδώνη, 108 σ.: «η αμφιβολία, ως μεθοδική αμφιβολία, γίνεται η πηγή του κριτικού ελέγχου κάθε γνώσης. Ώστε, χωρίς ριζική αμφιβολία δεν υπάρχει αληθινός φιλοσοφικός λογισμός».

και την ίδια τη θεμελιώδη διαδικασία του συλλογισμού. Τα πάντα τίθενται μεθοδικά στη βάση της αμφιβολίας, έτσι ώστε να μη μείνει τίποτα τελικά στο απυρόβλητο. Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Descartes είναι χαρακτηριστικό: «ας υποθέσουμε ότι είχε ένα καλάθι με μήλα και, φοβόταν ότι κάποια από αυτά έχουν σαπίσει, θα ήθελε να τα βγάλει έξω για να μη χαλάσουν και τα υπόλοιπα, πώς θα μπορούσε να το κάνει αυτό; Δε θα έβγαζε πρώτα όλα τα μήλα έξω από το καλάθι και θα τα κοίταζε ένα – ένα, και τότε έχοντας διαλέξει εκείνα τα οποία είδε ότι δεν είχαν σαπίσει, θα τα έβαζε πάλι πίσω στο καλάθι και θα άφηνε τα άλλα έξω; Είναι επομένως το ίδιο με αυτούς...που έχουν στο μυαλό τους πολλές απόψεις κάποιες από τις οποίες φοβούνται ότι δεν είναι αληθινές...τότε προσπαθούν να διαχωρίσουν τις λανθασμένες από τις αληθινές...δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος για να το κάνεις αυτό από το να τις απορρίψεις όλες μαζί αμέσως ως αβέβαιες ή λανθασμένες, και τότε έχοντας επιθεωρήσει την κάθε μία ξεχωριστά και με την σειρά, να επαναφέρει μόνο εκείνες που γνωρίζουν ότι είναι αληθινές και αδιαμφισβήτητες».²¹ Εάν οποιαδήποτε αλήθεια για τον κόσμο μπορεί να επιβιώσει από αυτήν την ακραία πρόκληση, τότε θα πρέπει να είναι αληθινά αδιαμφισβήτητη και επομένως, μια απολύτως σίγουρη θεμελίωση για τη γνώση.²² Όπως αναφέρει «...η χρησιμότητα τόσης αμφιβολίας...μας ελευθερώνει από όλες τις προκαταλήψεις, ανοίγει μια ευκολότατη οδό για το πνεύμα που έχει αποσπαστεί από τις αισθήσεις...»²³ και έχει εκ των

²¹ Haldane E. S. , The Philosophical Works of Descartes, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1976, 282 σ.(Objections VII).

²² Οι Μεταφυσικοί Στοχασμοί αποτελούν μια παρατεταμένη άσκηση ώστε να μάθουμε να αμφισβητούμε όλα όσα πιστεύουμε και αποδεχόμαστε ως τώρα αληθινά.

²³ Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, σελ. 51.

προτέρων καταληφθεί με γνώσεις που δεν έχουν αποδειχτεί μεθοδικά. Το πνεύμα καθίσταται ικανό να ανακαλύψει μια αλήθεια, η οποία θα μπορεί να αντισταθεί σε κάθε απόπειρα αμφισβήτησης.

Διαπιστώνοντας πως ότι γνωρίζει ή νομίζει ότι γνωρίζει προέρχεται από τις αισθήσεις και την παράδοση, αισθάνεται την ανάγκη να ανατρέψει τα πάντα,²⁴ να εξορίσει τα αλλότρια στοιχεία και να ξεκινήσει από την αρχή, με σκοπό να προσφέρει μια γνώση που θα θεμελιώνεται πάνω σε σταθερές βάσεις, στα πλαίσια της οποίας τίποτα δε θα γίνεται δεκτό αν δεν είναι εντελώς βέβαιο και αδιαμφισβήτητο. Αναφέρει ο ίδιος στο *Λόγος περί της Μεθόδου* : «...να μην παραδέχομαι ποτέ τίποτα για αληθινό, αν δεν το ξέρω ολοφάνερα αληθινό! δηλαδή να αποφεύγω προσεκτικά τη βιασύνη και την προκατάληψη και να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα παραπάνω από ότι θα παρουσιάζεται στο νου μου τόσο καθαρά και τόσο ευδιάκριτα ώστε να μη μου δίνεται καμία ευκαιρία να αμφιβάλλω γι' αυτό».²⁵

Το πρώτο στοιχείο στα πλαίσια της αμφισβήτησης των αισθήσεων προκύπτει από την περιστασιακή απατηλότητα που τις διακρίνει: «έτσι επειδή οι αισθήσεις μας ξεγελούν κάποτε, θέλησα να υποθέσω πως τίποτα δεν υπάρχει που να είναι τέτοιο που εκείνες μας κάνουν να το φανταζόμαστε»,²⁶ για να αναφέρει αργότερα στους *Στοχασμούς*: «ό,τι δέχτηκα μέχρι πρότινος ως αληθέστατο, το παρέλαβα από τις αισθήσεις ή δια των αισθήσεων. Όμως

²⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), *Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, σελ. 59: «έπρεπε επομένως κάποτε στη ζωή μου να τα ανατρέψω όλα εκ βάθρων και να αρχίσω εκ νέου από τα πρώτα θεμέλια, αν επιθυμούσα να εδραιώσω κάτι στέρεο και μόνιμο στο πεδίο των επιστημών».

²⁵Γιανναράς Χ., *Σχεδιάσμα εισαγωγής στη φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Δομός, 1988, 19 σ.

²⁶Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), *Λόγος περί της Μεθόδου*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 51 σ.

τούτες τις συνέλαβα ενίοτε να σφάλουν, και είναι συνετό να μην εμπιστεύομαι ποτέ εντελώς όσους μας απάτησαν έστω και μια φορά».²⁷

Η αναξιοπιστία των αισθήσεων τεκμηριώνεται με το επιχείρημα του ονείρου²⁸, δηλαδή την αδυναμία των αισθήσεων να παρέχουν σίγουρη γνώση, εφόσον δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν ονειρευόμαστε ή αν είμαστε ξυπνητοί. Τα όνειρα συχνά μοιάζουν με τις παραισθήσεις των παραφρόνων²⁹: «...Σαν μην ήμουν άνθρωπος που συνηθίζει να κοιμάται τη νύχτα και να παθαίνει στα όνειρα του όλα αυτά, ενίοτε δε και λιγότερο αληθοφανή, που παθαίνουν και εκείνοι όταν είναι ξύπνιοι. Πόσο συχνά δεν πείθομαι κατά τη νυχτερινή κατάκλιση ότι είμαι τάχα εδώ, ντυμένος με χιτώνιο και καθισμένος κοντά στη φωτιά, ενώ βρίσκομαι άνυτος στο κρεβάτι; Τώρα ασφαλώς κοιτάζω με ορθάνοιχτα μάτια αυτό το χαρτί, το κεφάλι τούτο που κουνώ δε είναι ναρκωμένο, απλώνω και αισθάνομαι σκόπιμα και εκούσια τούτο το χέρι: τόσο διακριτά πράγματα δε συμβαίνουν στον κοιμισμένο. Σα να μη θυμόμουν δήθεν ότι απατήθηκα άλλοτε και από παρόμοιες σκέψεις στον ύπνο μου! Και, σκεπτόμενος προσεκτικότερα αυτό το σημείο, βλέπω τόσο καθαρά ότι δεν μπορούμε ποτέ να διακρίνουμε με βέβαιες ενδείξεις την εγρήγορση από τον ύπνο, ώστε μένω κατάπληκτος...»³⁰.

²⁷ Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, σελ.60.

²⁸ Curley E. M., Descartes against the Skeptics, Cambridge, εκδ. Harvard University Press, 1978,.46 – 69 σ.

²⁹ Kenny A., Descartes: a study of his philosophy, New York, εκδ. Random House, 1968, 14 – 15 σ.

³⁰Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 61 – 62 σ.

Μοιραία εγείρονται αμφιβολίες για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου, εφόσον τον προσλαμβάνουμε μέσω των αισθήσεων. Καθώς τα πιο ζωντανά όνειρα είναι δύσκολο να διακριθούν από τις εμπειρίες της εγρήγορσης, είναι πιθανό πως όλα όσα θεωρούμε ότι αποτελούν μέρος του φυσικού κόσμου, δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτα περισσότερο από φαντασιόπληκτες επινοήσεις της δικής μας φαντασίας. Με αυτήν την προϋπόθεση, είναι πιθανό να αμφισβητήσουμε ότι υπάρχει αληθινά οποιοδήποτε φυσικό πράγμα, ακόμα και ο ίδιος ο εξωτερικός κόσμος «...όχι μόνο η σωματική φύση αλλά και ο όλος συγκεκριμένος περιβάλλον-κόσμος-ζωής είναι για μας από τώρα και στο εξής, αντί για υπάρχων, μόνο ένα φαινόμενο-του-είναι».³¹ □

Το γεγονός του παραλογισμού τον οδηγεί στο να απορρίψει την αξιοπιστία των συλλογισμών: «κι επειδή υπάρχουν άνθρωποι που γελιούνται κάνοντας συλλογισμούς πάνω και στα απλούστερα θέματα της γεωμετρίας, και παραλογίζονται, κρίνοντας και εγώ πως μπορούσα να λαθέψω όσο και οποιοσδήποτε άλλος, απόρριψα σα ψεύτικους όλους τους λόγους που είχα πάρει προηγουμένως για αποδείξεις».³² □

Τελικά, ο Descartes προχωράει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αμφιβολιών ως απάντηση στην παραδοσιακή επιστήμη και μας καλεί να σκεφτούμε μια ριζοσπαστική υπόθεση: «...Και μάλιστα, όπως ακριβώς κρίνω ότι οι άλλοι πλανώνται ενίοτε ακόμα και όσα πρεσβεύουν ότι ξέρουν τελειότατα, έτσι και εγώ μπορεί να σφάλω όποτε προσθέτω το δυο με το τρία, απαριθμώ τις πλευρές του τετραγώνου, ή κάνω κάτι ακόμα ευκολότερο, αν μπορούμε να

³¹Husserl E.(μετ. Κόντος Π.), Καρτεσιανοί Στοχασμοί, Αθήνα, εκδ. Ροές, 1994, 40 σ.

³²Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 31 σ.

φανταστούμε κάτι ευκολότερο...³³ □ Αλλά πώς ξέρω ότι δεν υπάρχει κάτι άλλο...για το οποίο να μην υπάρχει ούτε ίχνος αμφιβολίας; Δεν υπάρχει άραγε κάποιος Θεός, ή με όποιο άλλο όνομα θα μπορούσα να τον καλέσω, που μου εμβάλλει αυτές τις σκέψεις; ...Αλλά υπάρχει κάποιος μυστηριώδης απατεώνας, παντοδύναμος και παμπόνηρος, που με ξεγελά με πανουργία διαρκώς...». ³⁴ □

Ο Descartes έχει σκοπό να προβάλλει μια καταστροφική πιθανότητα. Κάθε φορά που πιστεύω οτιδήποτε, ακόμα και αν ήταν αληθινό μέχρι τώρα, ένας πραγματικά παντοδύναμος απατεώνας θα μπορούσε εκείνη την ίδια στιγμή να με εξαπατά έτσι ώστε να καθιστά αυτό που πιστεύω, εσφαλμένο. Μια πανούργα ύπαρξη που μας ξεγελά και μας κάνει να δεχόμαστε ως αληθινά κάποια πράγματα. Με αυτήν την προϋπόθεση, φαίνεται πιθανό να αμφισβητήσουμε την αλήθεια οποιουδήποτε πράγματος που ίσως θεωρούσαμε, μέχρι τότε, αληθινό.

Ο Williams αναφέρει: «η Μέθοδος της Αμφιβολίας, ριζική και γενικά εφαρμοσμένη, άφησε το Descartes, από ότι φαίνεται, με τίποτα στα χέρια του. Ο Θεός, ο κόσμος, το ίδιο του το σώμα, το παρελθόν, όλα φαίνεται να έχουν υποκύψει σε αυτήν, όλα μπορεί να είναι αυταπάτες. Υπάρχει άραγε κάτι που θα μπορούσε να γνωρίζει ότι είναι αληθινό, που θα μπορούσε να επιβιώσει της διαδικασίας της αμφιβολίας; Σε αυτό το σημείο ο Descartes οδηγείται στη σκέψη, η οποία σταματά για πρώτη φορά την Αμφιβολία, και το στρέφει στην

³³Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 65 σ.

³⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 71 σ.

αντίθετη κατεύθυνση, στο μονοπάτι της θετικής γνώσης».³⁵ □ Διαπιστώνει ότι ακόμα και όταν ονειρεύεται ή βρίσκεται κάτω από την πίεση μιας πανούργας ύπαρξης ή εξαπατάται από τις αισθήσεις του, ένα πράγμα παραμένει αδιαμφισβήτητο: σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο ίδιος σκέφτεται.³⁶ □ Το στοχαζόμενο υποκείμενο προσεγγίζει την πρώτη βεβαιότητα, εξαίρεση στον κανόνα της αμφισβήτησης και σημείο εκκίνησης της γνώσης.

³⁵Williams B., Descartes: The Project of Pure Enquiry, Great Britain, εκδ. The Harvester Press, 1978, 72 σ.

³⁶Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 71 σ.«Αν όμως με ξεγελά, είναι αναμφίβολο ότι υπάρχω · και ας με ξεγελά όσο θέλει, αφού δε θα με κάνει ποτέ να μην είμαι τίποτα όσο εγώ θα σκέφτομαι ότι είμαι κάτι».

2. COGITO, ERGO SUM – Η ΠΡΩΤΗ VERITAS AETERNA

Ο Descartes αντιμετώπισε με δυσπιστία κάθε αναφορά των αισθήσεων. Εξέλαβε τον υλικό κόσμο ως τίποτα παραπάνω από το αποτέλεσμα ενός ονείρου και υπέθεσε ότι ένας παντοδύναμος δαίμονας καθιστά εσφαλμένη κάθε πρόταση που αποπειράται να πιστέψει ως αληθινή. Καθώς όλα εμφανίζονται αμφίβολα, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τίποτα;

Ο ίδιος ο Descartes σπεύδει να απαντήσει. Υποστηρίζει ότι ένα πράγμα μπορεί να ανακύψει ως αληθινό ακόμα και κάτω από τις αυστηρές συνθήκες που υποβάλλονται από την αμφιβολία: «...η απόφαση Εγώ είμαι, εγώ υπάρχω, αληθεύει αναγκαία όποτε την προφέρω ή τη συλλαμβάνω στο πνεύμα μου».³⁷ □ Κατά τον ίδιο τρόπο, η πρόταση «εγώ δεν είμαι, εγώ δεν υπάρχω», αυτό–απορρίπτεται, καθώς αν κάποιος τη χρησιμοποιήσει στην προσπάθεια του να πείσει κάποιον άλλο για την αλήθεια της, συμπεριλαμβανόμενου και του εαυτού του, θα διέψευδε την ίδια του την επιδίωξη. Αυτή η αλήθεια, δεν προέρχεται από τις αισθήσεις, ούτε εξαρτάται από τον εξωτερικό κόσμο, ούτε είναι κατασκεύασμα ενός παντοδύναμου δαίμονα που μας εξαπατά. Γιατί δε θα μπορούσε να μας εξαπατά και παράλληλα να μας κάνει να μην υπάρχουμε. Εφόσον μας εξαπατά και πετυχαίνει να μας κάνει να αμφιβάλουμε για τα πάντα, τότε τουλάχιστον θα πρέπει να υπάρχουμε.

³⁷Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 72 σ.

Ο Descartes καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εφόσον αμφιβάλει, σκέπτεται και εφόσον σκέπτεται, υπάρχει. Είναι αδύνατο να λανθάνει σε όλα, εφόσον αμφιβάλει και η διαδικασία της αμφιβολίας προϋποθέτει αυτόν που αμφιβάλει. Η ίδια η αμφιβολία, αποκαλύπτει τη σίγουρη και πρωταρχική αλήθεια που αναζητούσε. Θυμίζοντας μας απόσπασμα του *Λόγου περί της μεθόδου* : «...ενώ εγώ ήθελα να σκεφτώ έτσι, ότι όλα ήταν ψεύτικα, έπρεπε αναγκαστικά εγώ που το σκεπτόμουν, να είμαι κάτι. Και παρατηρώντας πως τούτη η αλήθεια: σκέπτομαι, άρα υπάρχω (*cogito, ergo sum*³⁸) ήταν τόσο γερή και τόσο σίγουρη ώστε όλες μαζί οι εξωφρενικές υποθέσεις των σκεπτικών φιλοσόφων δεν ήταν ικανές να την κλονίσουν, έκρινα πως μπορούσα δίχως ενδοιασμούς να την παραδεχτώ σαν την πρώτη αρχή της φιλοσοφίας που αναζητούσα»³⁹.

Επομένως, ο σκεπτικισμός,⁴⁰ στα πλαίσια του καρτεσιανού στοχασμού, ηττάται. Στην πραγματικότητα, δεν έχει σημασία πόσες σκεπτικιστικές προκλήσεις εγείρονται, ακόμα και αν τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα από ότι ο πιο ακραίος σκεπτικισμός υποστηρίζει, υπάρχει τουλάχιστον ένα κομμάτι αυθεντικής ανθρώπινης γνώσης: η τέλεια βεβαιότητα της δικής μας ύπαρξης. Έχοντας αυτό ως εναρκτήριο σημείο, ο Descartes υπέθεσε ότι είναι πιθανό να επιτύχει την αδιαμφισβήτητη γνώση και πολλών άλλων πραγμάτων.

³⁸Γιανναράς Χ., Σχεδιάγραμμα εισαγωγής στη φιλοσοφία, Αθήνα, εκδ. Δομός, 1988, 117 σ. : «... η ταύτιση που κάνει ο Αυγουστίνος (δώδεκα αιώνες πριν από το Descartes) της γνώσης αλλά και της ύπαρξης με το νοείν: Μόνο η νόηση έχει τη δυνατότητα της αμφιβολίας, επομένως και την αυτοβεβαιότητα της ύπαρξης – αφού δεν μπορεί να αμφιβάλει η νόηση για το γεγονός ότι μπορεί να αμφιβάλει. Έτσι μόνο αυτή έχει και τη βεβαιότητα της γνώσεως, δηλαδή τη δυνατότητα να μην αμφιβάλει τουλάχιστον για το γεγονός ότι μπορεί να αμφιβάλει».

³⁹Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), *Λόγος περί της Μεθόδου*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 31 - 32 σ.

⁴⁰Florka R., *Descartes' s Metaphysical Reasoning*, New York, εκδ. Routledge, 2001, 57 σ.

Το *cogito ergo sum* αποτέλεσε για το Descartes το αρχιμήδειο σημείο που αναζητούσε, το αφετηριακό σημείο της γνώσης: «ο Αρχιμήδης ζητούσε ένα μόνο στέρεο και ακίνητο σημείο για να μετατοπίσει ολόκληρη τη γη · έτσι κι εγώ μπορώ να ελπίζω εξίσου μεγάλα πράγματα αν καλύψω κάτι, ελάχιστο έστω, που να είναι βέβαιο και ακλόνητο»⁴¹ Το Εγώ, το υποκείμενο, το πνεύμα, η σκεπτόμενη υπόσταση, το μη αισθητό – υλικό, αυτό που συλλαμβάνεται με σαφήνεια και ευκρίνεια,⁴² απαλλαγμένο πλέον από τα γνωρίσματα της εγκοσμιότητας,⁴³ αποτέλεσε τη βάση του καρτεσιανού στοχασμού, την πρώτη *veritas aeterna*. Μια συγκεκριμένη βάση για να κατασκευαστεί ένα σύστημα, χαρακτηριζόμενο από την ίδια τη βεβαιότητα της θεμελιώδους αρχής και με δεδομένη την αξιοπιστία όλων των προτάσεων που θα επαχθούν από αυτή.

Με τη βεβαιότητα της ύπαρξης του, ως αφετηρία, υποβάλλει στον εαυτό του την ερώτηση, τι τελικά είναι αυτός ο ίδιος, που αμφιβάλει, που μπορεί να εξαπατηθεί, που σκέφτεται. Καθώς αποκτήσαμε τη βεβαιότητα της ύπαρξης μας διασκεδάζοντας σοβαρές αμφιβολίες αναφορικά με τις αισθητηριακές πληροφορίες και την ύπαρξη του υλικού κόσμου, κανένα από τα προφανή χαρακτηριστικά του σώματος μας, δε θα μπορούσαν να έχουν λειτουργήσει

⁴¹Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 70 – 71 σ.

⁴²Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 87 σ.: «Επομένως, φαίνεται ότι μπορώ τώρα να θέσω ως γενικό κανόνα πως, καθετί που αντιλαμβάνομαι λίαν σαφώς και διακριτώς, είναι αληθές». (Σαφής είναι μια ιδέα που δεν τη συγχέουμε με κάποια άλλη – ευκρινής είναι μια ιδέα, όταν συλλαμβάνουμε όλα τα γνωρίσματα της με καθαρότητα).

⁴³Lefevre R. (μετ. Βερέττας Μ.), Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καρτεσίου, Αθήνα, εκδ. Άπειρον, 1979, 55 σ. : «για τον Καρτέσιο, η ψυχή χωρισμένη από το σώμα, που συχνά τη μπερδεύει, είναι ικανή για τελειότερες μορφές γνώσεις και αρετής».

αποφασιστικά για την κατανόηση του εαυτού μας. Αυτό παραχωρήθηκε στην ίδια μας τη σκέψη.

Οδηγείται στο συμπέρασμα ότι αποδεικνύει την αλήθεια της ύπαρξης του εαυτού του μέσα από τις σκέψεις και τη συνείδηση του⁴⁴. «Είμαι βέβαιος ότι είμαι σκεπτόμενο πράγμα» (*sum res cogitans*).⁴⁵ Είμαι μια υπόσταση⁴⁶ που το χαρακτηριστικό της γνώρισμα είναι η σκέψη,⁴⁷ με όλες τις μορφές της: αμφιβολία, θέληση, πίστη, σύλληψη. Στην πραγματικότητα είμαι ένα πνεύμα (*mens*) ή ψυχή (*anima*). Ο Descartes υποστηρίζει ότι τόσο απόλυτα ταυτίζεται με τη συνειδητή επίγνωση του εαυτού του, που αν σταματούσε να σκέφτεται, θα σταματούσε, ως επακόλουθο, να υπάρχει περαιτέρω. Αν και δεν είναι σίγουρος για την ύπαρξη οποιουδήποτε εξωτερικού πράγματος ή για την

⁴⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 86 – 87σ. : «...παρότι όσα αισθάνομαι ή φαντάζομαι δεν είναι τίποτα έξω από μένα, ωστόσο είμαι βέβαιος ότι εκείνοι οι τρόποι του σκέπτεσθαι τους οποίους καλώ αισθήματα και φανταστικές παραστάσεις, καθόσον είναι μονάχα τρόποι του σκέπτεσθαι, είναι μέσα μου».

⁴⁵Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 87 σ.

⁴⁶Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 243 σ. : «με τον όρο υπόσταση δεν μπορούμε να εννοούμε τίποτα άλλο από ένα πράγμα που υπάρχει έτσι ώστε να μη χρειάζεται κανένα άλλο πράγμα για να υπάρχει». «πράγματι δε γνωρίζουμε άμεσα τις υποστάσεις...αλλά μονάχα μέσω του γεγονότος ότι αντιλαμβανόμαστε κάποιες μορφές ή κάποια κατηγορήματά τους · και αφού για να υπάρχουν αυτά πρέπει να εμπεριέχονται σε κάποιο πράγμα, καλούμε εκείνο το πράγμα που εμπεριέχονται Υπόσταση...Όπως πράγματι η έκταση, η διαιρετότητα, το σχήμα, κτλ., είναι μορφές ή κατηγορήματα δια των οποίων αναγνωρίζω την υπόσταση που καλείται σώμα, έτσι η νόηση, η βούληση, η αμφιβολία, κτλ., είναι μορφές δια των οποίων αναγνωρίζω την υπόσταση που καλείται πνεύμα»

⁴⁷Curley E. M., Descartes against the Sceptics, Cambridge, εκδ. Harvard University Press, 1978, 173 σ. : «ο Αυγουστίνος γράφει ότι τίποτα δεν μπορεί να είναι περισσότερο εμφανές στο μυαλό από το ίδιο το μυαλό, και αναρωτιέται, ρητορικά, τι είναι τόσο φανερά γνωστό όσο το μυαλό, το οποίο αντιλαμβάνεται ότι αυτό το ίδιο υπάρχει και είναι αυτό με το οποίο όλα τα άλλα πράγματα γίνονται αντιληπτά;».

ύπαρξη οποιουδήποτε πράγματος έξω από τα πλαίσια των σκέψεων του,⁴⁸ η βεβαιότητα των σκέψεων του είναι αδιαμφισβήτητη.

Το *cogito*, η συνείδηση του εαυτού μου, της σκέψης και της ύπαρξης είναι κατά κάποιο τρόπο έτσι συνδεδεμένα, ώστε να παρέχουν μια διαισθητική επίγνωση της αλήθειας, η οποία παρουσιάζεται αδιαμφισβήτητη. Η πρώτη *veritas aeterna* εξασφάλισε στο Descartes τρία πράγματα: τη βεβαιότητα της ύπαρξης του, ένα γενικό κριτήριο στην αναζήτηση της αλήθειας και της βεβαιότητας και τέλος, του έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσει την ίδια του τη φύση: «Είμαι βέβαιος ότι είμαι σκεπτόμενο πράγμα» (*sum res cogitans*). Έχοντας αυτό ως θεμελιώδη αρχή, ίσως μπορούμε να επιτύχουμε την αλήθεια πέρα από κάθε αμφιβολία και σε άλλα πεδία.

Το υποκείμενο, ως *cogito*, έχοντας κατακτήσει τη βεβαιότητα για τον εαυτό του, αποτελεί καταλυτική εξαίρεση στα πλαίσια της αμφιβολίας. Αυξάνοντας σταδιακά την ισχύ του, θα καταφέρει να κατοχυρώσει και άλλες αλήθειες. Γιατί το *cogito* δεν είναι μόνο η πρώτη *veritas aeterna* αλλά και το κριτήριο της βεβαιότητας που επιτρέπει στην ανθρώπινη σκέψη, την οργανωμένη από το Λόγο να διακρίνει την αλήθεια.⁴⁹

⁴⁸Baker G. & Morris K., *Descartes' Dualism*, London, εκδ. Routledge 1996, 28 σ.

⁴⁹Ποταμιάνου Ε., *Ο σχηματισμός του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004, 87σ. : «δια – κρίνω σημαίνει ξεχωρίζω ένα πράγμα από ένα άλλο με τη μεσολάβηση της κρίσης, δηλαδή ύστερα από συνειδητή επιλογή.»

3. Η ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ

Πώς μπορούμε όμως να περάσουμε από το *cogito ergo sum*, τη βέβαιη γνώση της ύπαρξης μας στη γνώση του εξωτερικού κόσμου; Αναφέρει ο Descartes: «Όμως τι γίνεται τώρα που υποθέτω ότι υπάρχει κάποιος δυνατότατος και, ει θεμιτόν ειπείν, κακόβουλος απατεώνας που με εξαπατά επίτηδες και όσο μπορεί στα πάντα; Μπορώ να διαβεβαιώσω ότι κατέχω το παραμικρό από όλα εκείνα για τα οποία είπα μόλις ότι ανήκουν στη φύση του σώματος; Προσέχω, σκέφτομαι, ξανασκέφτομαι, δε βρίσκω τίποτα...»⁵⁰. Η πρώτη *veritas aeterna*, οχυρώνοντας το υποκείμενο στο φρούριο του εαυτού του, επιτεύχθηκε με ένα βαρύ αντίτιμο · την αβεβαιότητα της αντικειμενικής ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου.

Σε μια προσπάθεια αποφυγής ενός σολιψιστικού εγκλεισμού, ο Descartes προχωρά σε μια ανασκόπηση των ιδεών,⁵¹ που εντοπίζει στη συνείδηση του και εξετάζει κατά το πόσο θα μπορούσε να τις έχει συλλάβει μόνος του. Μέχρι ενός ορίου, η αξιοπιστία των ιδεών ίσως είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αρχή από την οποία προέρχονται. Διακρίνει τις ιδέες σε τρεις κατηγορίες: στις έμφυτες (*ideae innatae*), που εντυπώνονται στο μυαλό από το Θεό, στις επείσακτες, που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο (*ideae adventitiae*) και στις πεπονημένες, που αποτελούν πλάσματα της

⁵⁰Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 74 σ.

⁵¹Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 226 σ. : «τα όνομα της Ιδέας εκλαμβάνεται γενικά ως κάθε πράγμα που μπορούμε να σκεφτούμε [*re cogitata*], καθόσον μονάχα έχει κάποιο αντικειμενικό είναι στο νου».

φαντασίας (*ideae a me ipso factae*).⁵² Αναφέρει στον *Τρίτο Στοχασμό*: «Ορισμένες (σκέψεις), οι μόνες στις οποίες ταιριάζει κυριολεκτικά το όνομα ιδέα, είναι κάτι σαν εικόνες πραγμάτων: όπως όταν σκέφτομαι έναν άνθρωπο, μια Χίμαιρα, τον Ουρανό, έναν Άγγελο ή το Θεό. Άλλες έχουν επιπλέον κάποιες άλλες μορφές: όπως όταν θέλω, όταν φοβάμαι, όταν βεβαιώνω ή όταν αρνούμαι, συλλαμβάνω μεν και τότε κάποιο πράγμα ως υποκείμενο της σκέψης μου, αλλά περιλαμβάνω επίσης στη σκέψη αυτή κάτι ευρύτερο από το ομοίωμα εκείνου του πράγματος. Από αυτές, άλλες ονομάζονται βουλήσεις ή συναισθήματα, ενώ άλλες κρίσεις⁵³...Από τις ιδέες όμως αυτές, άλλες μου φαίνονται έμφυτες, άλλες επείσακτες και άλλες πεπτοιημένες από μένα τον ίδιο». ⁵⁴

Δεν έχουμε όμως ακόμα αποκτήσει θετική γνώση του εξωτερικού κόσμου ενώ η φαντασία μας μπορεί να κατασκευάσει σχεδόν τα πάντα. Επομένως, καταφεύγουμε στην ύπαρξη του Θεού και στο κατά το πόσο μας εξαπατά. Ίσως εκείνος μπορεί να εγγυηθεί την αλήθεια αλλά και να επιτρέψει στο δημιούργημα του την πλάνη από τη θέση του αλάθητου που κατέχει.

Το επόμενο στάδιο στα πλαίσια της αναζήτησης της γνώσης είναι να αποδείξουμε ότι ο Θεός υπάρχει πραγματικά. Η αιτία οποιασδήποτε ιδέας πρέπει να έχει τουλάχιστον τόση αλήθεια όση και το περιεχόμενο της ίδιας της ιδέας.⁵⁵ Αλλά καθώς η ιδέα για το Θεό έχει ένα απολύτως άπειρο

⁵²Ράσσελ Μ. (μετ. Χουρμούζιου Α.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, τόμος 2ος, Αθήνα, εκδ. Αρσενίδης & Σια, 263 – 264 σ.

⁵³Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), *Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 90 – 91 σ.

⁵⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), *Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 92 – 93 σ.

⁵⁵Mahaffy J. P., *Descartes*, New York, εκδ. Books for Libraries Press Freeport, 1969, 151 σ.

περιεχόμενο, η αιτία αυτής της ίδιας της ιδέας πρέπει να είναι άπειρη και μόνο ο αληθινά υπαρκτός Θεός μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτό.⁵⁶ Η ιδέα του Θεού δεν μπορεί να είναι ούτε *ideac adventitiac* ούτε *ideac a me ipso factae*, εφόσον δε θα μπορούσα να έχω άμεση εμπειρία του Θεού ή να ανακαλύψω την έννοια της τελειότητας εγώ ο ίδιος. Η ιδέα του Θεού, του τελειότατου όντος, είναι έμφυτη

Ο όρος Θεός παραπέμπει σε: «μια υπόσταση άπειρη, ανεξάρτητη, παντογνώστρια, παντοδύναμη, που δημιουργήσε τόσο εμένα τον ίδιο όσο και οτιδήποτε άλλο υπάρχει, αν υπάρχει».⁵⁷ Μια άπειρη υπόσταση από την οποία εξαρτούνται τα πάντα ενώ η ίδια δεν εξαρτάται από τίποτα.⁵⁸ Η ιδέα μιας τέτοιας οντότητας που περιέχει μέσα της τόσες τελειότητες δεν μπορεί να είναι δημιούργημα της σκέψης ενός πεπερασμένου, περιορισμένου και ατελούς όντος αλλά πρέπει να προέρχεται από μια τελειότερη φύση: «...αν η αντικειμενική πραγματικότητα κάποιας ιδέας μου είναι τέτοια ώστε να είμαι βέβαιος ότι αυτή η πραγματικότητα δεν είναι μέσα μου ούτε μορφικά ούτε υπεροχικά, και επομένως ότι δεν μπορώ να είμαι εγώ ο ίδιος το αίτιο της ιδέας της, τότε έπεται αναγκαία ότι δεν είμαι μόνος στον κόσμο...».⁵⁹

Ο Descartes χρησιμοποιεί την αρχή της αιτιακής επάρκειας.⁶⁰: «Το γεγονός όμως ότι η ιδέα περιέχει την τάδε ή τη δείνα αντικειμενική

⁵⁶Ψυχοπαίδης Θ., Ο πονηρός Θεός, στο Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1, 1999, εκδ. Εξάντας, 40 σ.

⁵⁷Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 112 σ.

⁵⁸Woolhouse R.S., Descartes, Spinoza, Leibniz, New York, εκδ. Routledge, 1993, 16 σ.

⁵⁹Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 106 σ.

⁶⁰Lefevre R. (μετ. Βερέπας Μ.), Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καρτεσιού, Αθήνα, εκδ. Άπειρον, 1979, 94 σ. : «η αρχή της αιτιότητας απαιτεί κάθε ον μέσα στα πλαίσια της φυσικής

πραγματικότητα μάλλον παρά κάποια άλλη οφείλεται σίγουρα σε κάποιο αίτιο στο οποίο υπάρχει τουλάχιστον τόση μορφική πραγματικότητα όση αντικειμενική περιέχει η ίδια η ιδέα». ⁶¹Επομένως, καθώς η ιδέα του Θεού δεν μπορεί να προέρχεται από εμάς, θα πρέπει απαραίτητως να προέρχεται από το Θεό. Ο Θεός (*causa sui*), ⁶² στα πλαίσια του φιλοσοφικού στοχασμού του Descartes, υπάρχει κατά λογική αναγκαιότητα: «με τον ίδιο τρόπο που περιλαμβάνεται στην ιδέα ενός τριγώνου το ότι οι τρεις γωνίες του είναι ίσες με δυο ορθές ή στην ιδέα μιας σφαίρας, το ότι όλα της τα μέρη απέχουν το ίδιο από το κέντρο της». ⁶³

Δε θα πρέπει να δηλώνουμε ότι ο Θεός υπάρχει επειδή το μυαλό μας το συλλαμβάνει, αλλά ότι η λογική μας συλλαμβάνει το Θεό επειδή ο Θεός υπάρχει. Η αληθινή θεμελίωση της πίστης μας στο Θεό δεν είναι η δική μας σύλληψη, αλλά ο ίδιος ο Θεός, που αποκαλύπτει τον εαυτό του σε εμάς με την έμφυτη ιδέα του απείρου. Από το γεγονός, για παράδειγμα, ότι δεν μπορώ να συλλάβω ένα βουνό χωρίς μια κοιλάδα, ούτε μια κοιλάδα χωρίς ένα βουνό, δεν έπεται ότι το βουνό ή η κοιλάδα δεν υπάρχουν, αλλά ότι οι δύο ιδέες είναι αδιαχώριστες η μία από την άλλη. Κατά τον ίδιο τρόπο, από το γεγονός ότι δεν μπορώ να συλλάβω το Θεό, παρά μόνο ως ύπαρξη, έπεται ότι η ιδέα του Θεού υποδηλώνει την ύπαρξη ενός τέλει οντος.

να διαθέτει το λόγο της ύπαρξης του, κι ακόμα απαιτεί την αναζήτηση του αίτιου που από αυτό εξαρτώνται όλα τα όντα».

⁶¹Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 102 – 103 σ.

⁶²Secada J., Cartesian Metaphysics, Cambridge, εκδ. Cambridge University press, 2000.

⁶³Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 35 σ.

Ο Θεός στη καρτεσιανή φιλοσοφία αποτελεί αντικειμενικό κριτήριο της αλήθειας, πηγή όλων των άλλων αληθειών, γνώμονας για την πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου.

Βεβαιώνοντας την ύπαρξη του Θεού, ο Descartes ακύρωσε την υπόθεση του πανούργου δαίμονα: «γιατί, το λογικό μας δε μας υπαγορεύει καθόλου πως ότι βλέπουμε και φανταζόμαστε έτσι είναι αληθινό, αλλά μας υπαγορεύει βέβαια πως όλες οι ιδέες ή έννοιες μας πρέπει να έχουν κάποια βάση αλήθειας. Γιατί, δε θα ήταν δυνατόν, ο Θεός, που είναι όλος τελειότητα και όλο αλήθεια, να τις είχε βάλει μέσα μας».⁶⁴ «...τώρα όμως έχω αντιληφθεί ότι υπάρχει Θεός, και έχω κατανοήσει συγχρόνως ότι όλα τα αλλά εξαρτώνται από αυτόν, ότι δεν είναι πλανερός, και ότι από αυτόν συνάγεται ότι όλα όσα αντιλαμβάνομαι σαφώς και διακριτώς αληθεύουν αναγκαία. ...γι' αυτό για να μην μπορεί να παρουσιαστεί κανένας αντίθετος λόγος που να με ωθήσει στην αμφιβολία. Έτσι θα έχω μια αληθινή και βέβαιη επιστήμη γι' αυτό. Και όχι μονάχα γι' αυτό, αλλά και για όλα τα υπόλοιπα που θυμάμαι ότι απέδειξα κάποτε, όπως τα Γεωμετρικά πράγματα κ.τ.ο. Τι θα μπορούσε πράγματι να μου αντιπαχθεί τώρα; Μήπως ότι έχω φτιαχτεί με τρόπο ώστε να σφάλω συχνά; Μα ξέρω τώρα ότι δεν είναι δυνατόν να σφάλω σε όσα κατανοώ διαυγώς. Μήπως ότι εξέλαβα άλλοτε πολλά πράγματα ως αληθή και βέβαια τα οποία συνέλαβα αργότερα να είναι ψευδή; ...μήπως ονειρεύομαι τάχα; ...ακόμα και αν ονειρεύομαι, αν κάτι είναι εναργές στο νου μου είναι πέρα για πέρα αληθές. Έτσι βλέπω ξεκάθαρα ότι η βεβαιότητα και η αλήθεια κάθε επιστήμης εξαρτάται τόσο πολύ από τη γνώση του ενός αληθινού Θεού, ώστε πριν το γνωρίσω δεν μπορούσα να μάθω τίποτα τέλεια. Ενώ μπορώ να μάθω

⁶⁴Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 35 σ.

με σαφήνεια και βεβαιότητα αναρίθμητα πράγματα, τόσο για τον ίδιο το Θεό, και τα άλλα νοερά πράγματα...». ⁶⁵

Ο Kenny σχολιάζει: «προφανώς θα ήταν ανόητο να αναρωτηθούμε γιατί η ιδέα του Θεού είναι η ιδέα του Θεού, αλλά αυτό που τίθεται υπό ερώτηση δεν είναι αυτό, αλλά πώς προκύπτει καθόλου μια ιδέα του Θεού». ⁶⁶ Οι περισσότεροι θα μπορούσαν να επικαλεστούν τη διδασκαλία των γονιών τους ή της κοινωνίας στην οποία εντάσσονται. Έχουν όμως αναφερθεί παραδείγματα βάρβαρων κοινωνιών όπου δε συναντάται η ιδέα του Θεού.

Ο Descartes απαντά πως καταφεύγοντας στην παράδοση, αναβάλουμε την ερώτηση για την προέλευση της ιδέας του Θεού. «αν η ιδέα μπορούσε να επινοηθεί από τον άνθρωπο, τότε θα μπορούσα την έχω επινοήσει εγώ ο ίδιος · αν όχι, τότε παραμένει το ερώτημα από πού προέκυψε στους προγόνους μου». ⁶⁷

⁶⁵ Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 155 – 157σ.

⁶⁶ Kenny A., Descartes: a study of his philosophy, New York, εκδ. Random House, 1968, 140 σ.

⁶⁷ Kenny A., Descartes: a study of his philosophy, New York, εκδ. Random House, 1968, 140 σ.

3.1. Ο ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Αξίζει να σημειωθεί, ότι ενώ ο Descartes χρησιμοποιεί τις σαφείς και διακριτές ιδέες για να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού, στη συνέχεια, χρησιμοποιεί, την ύπαρξη του Θεού για να αποδείξει την αξιοπιστία των σαφών και διακριτών ιδεών, καταλήγοντας έτσι σε φαύλο κύκλο. Ο παραπάνω συλλογισμός είναι γνωστός ως καρτεσιανός κύκλος.⁶⁸

Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι σημαντικό, καθώς η απόδειξη της ύπαρξης του Θεού δεν αποτελεί απλά την πρώτη προσπάθεια καθιέρωσης της αλήθειας κάποιου άλλου πράγματος εξόν του εαυτού, αλλά επίσης και το θεμέλιο για οποιαδήποτε περαιτέρω προσπάθεια στην αναζήτηση της αλήθειας. Αν η απόδειξη της ύπαρξης του Θεού αποτύχει, τότε οι ελπίδες του Descartes για ανθρώπινη γνώση περικόπτονται σοβαρά και εγκλωβιζόμαστε στο σολιψισμό, ανίκανοι να είμαστε απολύτως βέβαιοι για οτιδήποτε άλλο πέρα από τη δική μας ύπαρξη ως σκεπτόμενο πράγμα.

Ο Descartes αναφέρει στα πλαίσια της απάντησης του στην παραπάνω επισήμανση κυκλικού συλλογισμού: «τελικά, αναφορικά με το γεγονός ότι δεν ήμουν ένοχος κυκλικότητας όταν είπα ότι ο μόνος λόγος που έχουμε για να είμαστε σίγουροι ότι αυτό που με σαφήνεια και ευκρίνεια προσλαμβάνουμε είναι αληθινό είναι το γεγονός ότι ο Θεός υπάρχει, αλλά ότι είμαστε σίγουροι ότι ο Θεός υπάρχει μόνο επειδή εμείς προσλαμβάνουμε αυτό με σαφήνεια...είμαστε σίγουροι ότι ο Θεός υπάρχει επειδή παρακολουθούμε τα επιχειρήματα που το αποδεικνύουν · επομένως είναι

⁶⁸Cottingham J., *The Cambridge Companion to Descartes*, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1999, 10 σ.

αρκετό για εμάς να θυμηθούμε ότι συλλάβαμε κάτι με σαφήνεια για να είμαστε βέβαιοι ότι είναι αληθινό. Αυτό δε θα επαρκούσε αν δε γνωρίζαμε ότι ο Θεός υπάρχει και δεν είναι ένας απατεώνας.»⁶⁹ Μπορούμε να ανακαλέσουμε στη μνήμη μας ότι στο παρελθόν συλλάβαμε κάτι με σαφήνεια και ευκρίνεια χωρίς όμως να το προσλαμβάνουμε τώρα με τον ίδιο τρόπο. Σε αυτήν την περίπτωση, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το κριτήριο της σαφήνειας και ευκρίνειας του παρελθόντος για να αντιμετωπίσουμε τις αμφιβολίες που έχουν ανακύψει τώρα.

Η απάντηση του Descartes έγκειται στο γεγονός ότι τη στιγμή που παρακολουθώ μια πρόταση, η οποία είναι απολύτως σαφής και διακριτή, καμία θεϊκή εγγύηση δεν είναι απαραίτητη. Μια σαφής και διακριτή πρόταση δεν έχει άσχετες συνέπειες πέρα από αυτό που εγώ αμέσως αντιλαμβάνομαι, επομένως δεν υπάρχει κάποιο σκεπτικιστικό σενάριο, όσο ριζικό ή ακραίο και αν είναι, που πιθανά θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση την αλήθεια της πρότασης.⁷⁰

Εφόσον έχει αποδειχτεί η ύπαρξη του Θεού και η φιλαλήθεια του, όχι μόνο εγώ ο ίδιος εκείνη τη στιγμή είμαι πεπεισμένος ότι αυτό που προσλαμβάνω σαφώς και διακριτώς είναι αληθινό, αλλά και ότι ακόμα τίποτα δε θα υπάρξει ποτέ που θα μπορούσε να με πείσει αργότερα για το αντίθετο, όσο μπορώ να επαναφέρω στη μνήμη μου τη σαφή και διακριτή ιδέα.⁷¹

Ο Wolz σχολιάζει: «οποιαδήποτε στιγμή συλλαμβάνει ή δηλώνει την πρόταση: *cogito, ergo sum*, μπορεί να είναι σίγουρος για την ύπαρξη του.

⁶⁹Descartes R.(μετ. Cottinham J), *Meditations on First Philosophy*, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1996, 106 σ.

⁷⁰Cottingham J., *The Rationalists*, Oxford, εκδ. Oxford University Press, 1988, 49 σ.

⁷¹Curley E. M., *Descartes against the Skeptics*, Cambridge, εκδ. Harvard University Press, 1978, 96 – 124 σ.

Αλλά καμία σιγουριά μονιμότητας δε διατηρείται στην εμπειρία, και για να γνωρίζει από στιγμή σε στιγμή εάν εξακολουθεί να υπάρχει η βεβαιότητα, πρέπει να διαβεβαιώνει τον εαυτό του με το να στρέφεται ξανά και ξανά στο *cogito*». ⁷² Για να διασφαλίσουμε τη βεβαιότητα και να παράσχουμε στις ιδέες μονιμότητα, ώστε να αποκτήσουμε αληθινή επιστημονική γνώση, σύμφωνα με το Descartes, πρέπει να προσφύγουμε στην καλοσύνη, τη σταθερότητα και τη φιλαλήθεια του Θεού.

⁷²Wolz H., *The Double Guarantee of Descartes' s Ideas*, Moyal G., *Rene Descartes: critical assessments*, τόμος 1^{ος}, London, εκδ. Routledge, 1991, 228 σ.

3.2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΛΑΘΟΥΣ

Αποδείξαμε την ύπαρξη μας και την ύπαρξη του Θεού. Η βεβαιότητα της ύπαρξης του Θεού είναι ιδιαίτερης σημασίας καθώς από αυτήν εξαρτάται, σύμφωνα με το Descartes, όλη η αλήθεια, όλη η βεβαιότητα και όλη η θετική γνώση. Χωρίς αυτή δεν μπορούμε να προχωρήσουμε πέρα από το *cogito, ergo sum*. Μας δίνει τη δυνατότητα να καταρρίψουμε τα εμπόδια που ανέγειρε η αμφιβολία ανάμεσα στη σκέψη και τον εξωτερικό κόσμο. Μας διδάσκει ότι ο υλικός κόσμος υπάρχει. Ο Θεός με την καλοσύνη του ενισχύει το στοχαζόμενο υποκείμενο στην προσπάθεια του να πλησιάσει την αλήθεια. Μόνο ο Θεός συγκατατίθεται με την αλήθεια των ιδεών.

Η ιδέα του Θεού, που έχει εμφυτευτεί μέσα μου, είναι η αέναη αντίκρουση του σκεπτικισμού. Αν παραλείψουμε την ιδέα του Θεού, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο κόσμος των αισθήσεων είναι μια πλάνη που προκαλείται από ένα πανούργο δαίμονα ή από τη φύση του μυαλού μας. Αλλά η ύπαρξη του Θεού, ως συγγραφέα όλων των πραγμάτων που έχουν αποδειχτεί, γίνεται απόδειξη ότι η ενστικτώδης πεποίθησή μου στην ύπαρξη του κόσμου είναι σωστά θεμελιωμένη. Και αυτό γιατί την προσλαμβάνω από ένα τέλειον ανίκανο να με εξαπατήσει. Επομένως, η αμφιβολία είναι αδύνατη καθώς και οποιοδήποτε ίχνος σκεπτικισμού, το οποίο αντικαταστάθηκε με μια ακλόνητη εμπιστοσύνη στη λογική.

Υποθέσαμε ότι υπάρχει στη πραγματικότητα ένα ισχυρόον ικανό να εξαπατά συνεχώς. Όπως όμως αναφέρει ο Descartes καθώς όλες οι τελειότητες βρίσκονται συγκεντρωμένες και εφόσον η εξαπάτηση είναι αμετάβλητα το προϊόν της ατέλειας, επακόλουθο είναι ότι το αληθινά

παντοδύναμο ον δεν έχει λόγο ή κίνητρο εξαπάτησης. Ο Θεός δεν εξαπατά και η βαθύτερη αμφιβολία μπορεί να εγκαταλειφθεί για πάντα. Μπορώ να ζω με την απόλυτη πεποίθηση ότι οι διανοητικές μου ικανότητες, που μου δόθηκαν από ένα φιλαλήθη Θεό, είναι κατάλληλες για την αντίληψη της αλήθειας.⁷³

Αν όμως είχα μια θεϊκά προερχόμενη ικανότητα να ανακαλύπτω την αλήθεια, τότε πως γίνεται να μην το καταφέρνω πάντα; Γιατί λανθάνω τόσο συχνά, πιστεύοντας το μη αληθινό, παρά το γεγονός ότι κατέχω θεόσταλτες πνευματικές ικανότητες;

Το βέβαιο γεγονός ότι οι άνθρωποι κάνουν συχνά λάθη, δημιουργεί πρόβλημα εξίσου σημαντικό με εκείνο της ύπαρξης του κακού. Εφόσον, ο Θεός είναι καλός και ο δημιουργός των πάντων, πώς γίνεται να υπάρχει το κακό στον κόσμο; Κατά τον ίδιο τρόπο, εφόσον ο Θεός είναι καλός και πηγή όλης της αλήθειας, πως γίνεται να κάνουμε λάθη;

Η θεολογική απάντηση στο πρόβλημα της ύπαρξης του κακού έγκειται στην άσκηση της ανθρώπινης βούλησης, της ικανότητας επιλογής και υποστήριξης αυτής της επιλογής. Η απάντηση του Descartes για το πρόβλημα της ύπαρξης του λάθους είναι παρόμοια.⁷⁴ Κάθε πνευματική πράξη κρίσης, είναι το προϊόν δύο ευδιάκριτων τρόπων του σκέπτεσθαι, όπως εξηγεί ο Descartes: του νου, στον οποίο ανήκουν οι ικανότητες του γνωρίζειν, δηλαδή η αίσθηση, η φαντασία και η καθαρή νόηση και στη βούληση, στην

⁷³Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 129 – 130 σ. : «νιώθω μέσα μου μια ορισμένη ικανότητα του κρίνειν, την οποία ασφαλώς έλαβα από το Θεό, όπως και όλα τα υπόλοιπα που είναι μέσα μου, και αφού εκείνος δε θέλει να με ξεγελά, η ικανότητα η οποία μου έδωσε δεν είναι σίγουρα τέτοια ώστε να μπορώ ποτέ να πλανηθώ, όταν τη χρησιμοποιώ ορθά».

⁷⁴Cottingham J., The Rationalists, Oxford, εκδ. Oxford University Press, 1988, 158 σ.

οποία ανήκουν οι ικανότητες του εκλέγειν ή το αυτεξούσιο, δηλαδή η επιθυμία, η αποστροφή, η κατάφαση, η άρνηση, η αμφιβολία.⁷⁵ Ο νους κατανοεί απόλυτα όλα για τα οποία έχει σαφείς και διακριτές ιδέες και μπορεί να βεβαιώσει ή να αρνηθεί. Παρομοίως, η βούληση, ως ανεξάρτητη λειτουργία, είναι «ευρύτατη και τέλεια στο είδος της»⁷⁶, καθώς (όπως η βούληση του Θεού) είναι απολύτως ελεύθερη από κάθε άποψη. Ο Θεός μας έχει προικίσει με δύο τρόπους του σκέπτεσθαι, κανέναν από τους οποίους δεν έχει σχεδιαστεί για να παράγει εσφαλμένες αντί για αληθινές πεποιθήσεις.

Κι όμως κάνω λάθη, με το να κακομεταχειρίζομαι την ελεύθερη βούληση, με το να συγκατατίθεμαι σε περιπτώσεις, στις οποίες η κρίση μου δεν εκλαμβάνει σαφείς και διακριτές ιδέες. Το λάθος εξηγείται από τον άπειρο χαρακτήρα της βούλησης, η οποία πλανάται όταν δεν μπορεί να συγκρατηθεί στα όρια που επιβάλλει ο Λόγος. Για το Descartes, το λάθος είναι κατ' ουσία μια ηθική αδυναμία, είναι η θελημένη χρησιμοποίηση των δυνάμεων στα πλαίσια της πεποίθησης, ότι διαθέτω σε μεγαλύτερο βαθμό την ικανότητα να διακρίνω την αλήθεια από ότι στην πραγματικότητα ⁷⁷: «...καθώς η βούληση απλώνεται ευρύτερα από το νου, δεν τη συγκρατώ εντός των ίδιων ορίων, αλλά την εκτείνω επίσης σε όσα δεν κατανοώ · και όντας αδιάφορη ως προς αυτά, λοξοδρομεί εύκολα από το αληθές και το αγαθό, και έτσι σφάλω και

⁷⁵Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 133 σ. :«...διερευνώντας τις πλάνες μου (οι οποίες μαρτυρούν από μόνες τους κάποια ατέλεια μέσα μου), ανακαλύπτω ότι εξαρτώνται από τη συνέργεια δύο αιτιών, δηλαδή από την ικανότητα του γνωρίζειν, η οποία είναι μέσα μου, και από την ικανότητα του εκλέγειν, ή το αυτεξούσιο, τούτέστιν από το νου και τη βούληση μαζί».

⁷⁶Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 137 σ.

⁷⁷Menn St., Descartes and Augustine, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 308 σ.

αμαρτάνω».⁷⁸ «Η βούληση είναι “αδιάφορη” προς όσα δεν καταλαβαίνει η νόηση, δεν έχει δηλαδή τη δυνατότητα, ως προς αυτά, να διακρίνει το αληθινό από το μη αληθινό ή το αγαθό από το μη αγαθό, καθώς η νόηση μόνο έχει τέτοια δυνατότητα · και πρεσβεύει, ότι η μη διάκριση αυτή επιφέρει την ολίσθηση προς το λάθος είτε προς το κακό. Με την εξήγηση αυτή εξαθλώνεται η νόηση ως προς το λάθος, καθώς στη βούληση καταλογίζεται η ευθύνη για τη διάπραξή του».⁷⁹

Η αιτία των λαθών μου δεν εντοπίζεται στο Θεό, αλλά στο γεγονός ότι είμαι ον που διαφέρει από αυτόν. Δημιουργήθηκα από το τίποτα και εξακολουθώ να διατηρώ κάποια στοιχεία μηδαμινότητας. Έτσι δεν έχω προηγούμενη αξίωση σε οποιαδήποτε τελειότητα, προτού ο Θεός να αποφασίσει τι θα μου προσφέρει. Κατά τη δημιουργία μας, μας δίνει κάποιες τελειότητες που δεν είχαμε προηγουμένως, αλλά εξαιρεί κάποιες άλλες · η έλλειψη αυτών των άλλων τελειοτήτων δεν είναι κάτι που προέρχεται από το Θεό τον ίδιο, αλλά απλώς αποτελεί υπόλοιπο της αρχικής μηδαμινότητας.

Όπως δεν έχουμε την ύπαρξη μας για τον εαυτό μας, έτσι δεν έχουμε και τη γνώση για τον εαυτό μας αλλά μόνο ως το σημείο που ο Θεός μας δίνει ένα μερίδιο διανοητικής τελειότητας. Αν επιλέξει να μη μας δώσει κάποια στοιχεία της γνώσης, παραμένουμε αδαείς αναφορικά με αυτά και έτσι συνεχίζουμε να «συμμετέχουμε κατά κάποιο τρόπο στο τίποτα»

Το λάθος είναι κάτι περισσότερο από μια άρνηση ή άγνοια: ο Descartes διατυπώνει τη διαφορά λέγοντας ότι «το λάθος δεν είναι μια

⁷⁸Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 137 σ.

⁷⁹Δεσποτόπουλος Κ., Ο Descartes και η έννοια του λάθους, στο Φιλοσοφία, 27 – 28, 1997 – 1998, 271 σ.

καθαρή άρνηση, αλλά μια στέρση, ή η έλλειψη κάποιας *cognitio* που κατά κάποιο τρόπο όφειλε να είναι μέσα μου» (AT VII,54 – 5).⁸⁰

Αυτό που διακρίνει το λάθος από την άγνοια δεν είναι ότι είναι μια άγνοια κάποιου πράγματος που οφείλαμε να γνωρίζουμε αλλά ότι συνδέεται με έμενα που κάνω μια κρίση χωρίς να γνωρίζω και επιπλέον, (μερικές φορές) κάνω μια κρίση που διαφωνεί με την αλήθεια του θέματος: το λάθος ανακύπτει όχι απλά όταν στερούμαι κάποιο στοιχείο της γνώσης, αλλά όταν κάνω κάποια κρίση με τη γνώση που διαθέτω.⁸¹

Ο Scruton αναφέρει: «το λάθος είναι συνυφασμένο με μας όταν επιλέγουμε να συναινέσουμε σε μια ιδέα την οποία δεν προσλαμβάνουμε σαφώς και διακριτώς. Το ανθρώπινο λάθος είναι επομένως η απαραίτητη συνέπεια της ανθρώπινης ελευθερίας».⁸² Οφείλεται στο τρόπο με τον οποίο δρούμε κάνοντας κακή χρήση της ελευθερίας μας.

⁸⁰Menn St., *Descartes and Augustine*, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 305 – 306 σ.

⁸¹Mahaffy J. P., *Descartes*, New York, εκδ. , New York, 1969, σ. «η κρίση μας είναι πεπερασμένη και γι' αυτό ανίκανη να επιτύχει την τέλεια αλήθεια. Η βούληση μας είναι ορμητική και μας παρακινεί να πιστέψουμε κάτι το οποίο δεν είναι κατάλληλα θεμελιωμένο. Και όμως, εξαιτίας αυτής της απεριόριστης βούλησης μπορούμε να θεωρήσουμε τους εαυτούς μας “φτιαγμένους κατ’ εικόνα του Θεού”, του οποίου οι ικανότητες δεν έχουν περιορισμό».

⁸²Scruton R., *A short history of modern philosophy: from Descartes to Wittgenstein*, London, εκδ. Routledge, 1995, 33 σ.

4. ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΣ ΔΥΪΣΜΟΣ

Ως συνέπεια του *cogito*, ο Descartes προχωράει στη διάκριση ανάμεσα στη ψυχή και το σώμα. Εκφραστής της μηχανιστικής⁸³ αντίληψης για το σύμπαν, υποστήριξε ότι οι άνθρωποι είναι δισυστάτα όντα, που αποτελούνται από δύο αυτοτελείς υποστάσεις,⁸⁴ από σώμα και από ψυχή (*res extensa – res cogitans*).⁸⁵ Συμμετέχουν στη μηχανική διαδικασία του σύμπαντος κατά το ήμισυ της ύπαρξης τους, καθώς το υλικό τους σώμα διαθέτει την ιδιότητα της έκτασης, είναι μια γνήσια έκταση⁸⁶(εκτατό πράγμα/υπόσταση), λειτουργεί ως μηχανή – αυτόματο⁸⁷, υποταγμένο στους φυσικούς νόμους: «Αυτού του είδους φαίνονται να είναι η σωματική φύση εν γένει και η έκταση της · το σχήμα των εκτατών πραγμάτων · η ποσότητα, ήτοι

⁸³Μποχένσκι Ι. Μ. (μετ. Μαλεβίτσης Χ.), Ιστορία της Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας (20^{ος} αιώνας), Αθήνα, εκδ. Δωδώνη, 1975, 36 σ. : «ο Descartes είναι πάνω από όλα μηχανιστικός. Βέβαια αναγνωρίζει δύο επίπεδα του Είναι:το πνεύμα και την ύλη · αλλά θεωρεί πως το σύνολο της μη πνευματικής πραγματικότητας μπορεί να αναχθεί σε καθαρά μηχανιστικές έννοιες (θέση, κίνηση, ώθηση), και συνεπώς κάθε συμβάν μπορεί να ερμηνευθεί με τη βοήθεια μηχανικών και επιδεκτικών μέτρησης νόμων. Ταυτοχρόνως είναι υποκειμενιστής, δηλαδή γι' αυτόν έσχατο δεδομένο και αναγκαία αφετηρία της φιλοσοφίας είναι η σκέψη».

⁸⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 243 – 244 σ. : «οι υποστάσεις διαιρούνται από το Descartes σε δύο είδη:την άπειρη και αδημιούργητη (ο Θεός), και τις πεπερασμένες και δημιουργημένες:η πρώτη είναι καθαρά νοερή, ενώ οι υπόλοιπες μπορεί να είναι νοερές (οι άγγελοι), υλικές(τα φυσικά όντα) ή μεικτές (ο άνθρωπος). Η νοερή υπόσταση ονομάζεται Πνεύμα, η δε υλική Σώμα. Κύριο κατηγορημα του Πνεύματος είναι η Σκέψη, ενώ του Σώματος η Έκταση. Βλ. αρχές της φιλοσοφίας, Ι, 51 – 54»

⁸⁵Fowler O.P., Descartes on the Human Soul, Netherlands, εκδ. Kluwer Academic Publishers, 1999.

⁸⁶Lefevre R. (μετ. Βερέττας Μ.), Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καρτεσίου, Αθήνα, εκδ. Άπειρον, 1979, 48 σ.

⁸⁷Woolhouse R.S., Descartes, Spinoza, Leibniz, New York, εκδ.Routledge, 1993, 151 – 153 σ.

το μέγεθος και ο αριθμός τους · ο τόπος στον οποίο υπάρχουν, ο χρόνος κατά τον οποίο διαρκούν, κ.τ.ο. ».⁸⁸ Η έκταση συνιστά την ουσία του σώματος. Ως υπόσταση το σώμα χαρακτηρίζεται από τρία κατηγορήματα, την κίνηση, την αλλαγή και τη φθαρτότητα, στοιχεία που αναφέρονται στη φύση αλλά και στο τρόπο με τον οποίο το σώμα υπάρχει.⁸⁹ Δεν μπορεί να υπάρξει έκταση στο σύμπαν χωρίς το σώμα. Ο εξωτερικός κόσμος είναι απεριόριστος, εφόσον η έκταση δεν μπορεί να συλληφθεί ως κάτι που έχει όρια.⁹⁰

Η ψυχή είναι εκ διαμέτρου αντίθετη από το σώμα. Η ψυχή και ότι εκδηλώνεται μέσα της δεν υπόκεινται στους φυσικούς νόμους. Δεν έχει έκταση. Είναι κατά βάση ενεργητική και ελεύθερη. Δεν περιέχει τίποτα που δεν είναι σκέψεις, τίποτα που είναι εκτατό ή υλικό. Εκείνο που χαρακτηρίζει ένα ψυχικό γεγονός είναι η συνείδηση που έχει ο άνθρωπος γι' αυτό καθώς εκδηλώνεται μέσα του (σκεπτόμενο πράγμα/υπόσταση). Η ψυχή για το Descartes είναι μια υπόσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από την ιδιότητα της σκέψης, είναι μια γνήσια σκέψη⁹¹, μια καθαρά πνευματική υπόσταση που αισθάνεται και κατανοεί τις ζωτικές λειτουργίες του σώματος: «...η σκέψη είναι, αυτή μόνο αδυνατεί να αποσπαστεί από εμένα. *Εγώ είμαι, εγώ υπάρχω*, τούτο είναι βέβαιο. Για πόσο χρόνο όμως; Για όσο χρόνο σκέπτομαι. Διότι

⁸⁸Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 64 σ.

⁸⁹Ποταμιάνου Ε., Ο σχηματισμός του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004, 119σ.

⁹⁰Λειβαδάς Σ., Απόψεις περί της φυσικής φιλοσοφίας του Καρτεσίου, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, 46, 1999, 37 σ. : «στο σύμπαν του Καρτεσίου δεν υπάρχει κενό. Η εξίσωση της Ύλης με την Έκταση σημαίνει ότι κάθε εκτεταμένος χώρος εξ ορισμού πρέπει να είναι γεμάτος ύλη, ή μάλλον πρέπει να είναι Ύλη. Άρα κενό δεν μπορεί να υπάρξει».

⁹¹Lefevre R. (μετ. Βερέπας Μ.), Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καρτεσίου, Αθήνα, εκδ. Άπειρον, 1979, 48 σ.

ενδέχεται ίσως, αν απείχα από κάθε σκέψη, αυτοστιγμεί να έπαυα ολόκληρος να υπάρχω»⁹²

Το πνεύμα και το σώμα μπορούν, το καθένα από αυτά, να συλληφθούν με σαφήνεια και ευκρίνεια ξεχωριστά το ένα από το άλλο. Ο Θεός μπορεί να προκαλέσει την ύπαρξη τους, χωρίς να είναι απαραίτητη η αλληλεξάρτηση τους και αυτό ικανοποιεί το κριτήριο της μεταφυσικής διάκρισης.⁹³

Ο Descartes μεταχειρίζεται ως παράδειγμα ένα κομμάτι κερί: «Ας πάρουμε παραδείγματος χάριν αυτό το κερί. Μόλις τώρα εξήχθη από την κυψέλη. Δεν έχει χάσει ακόμη όλη τη γεύση του μελιού του. Διατηρεί ακόμη κάτι από το άρωμα των λουλουδιών από τα οποία συλλέχθηκε. Το χρώμα, το σχήμα και το μέγεθος του είναι ακόμη πρόδηλα. Είναι σκληρό, ψυχρό, αγγίζεται εύκολα και, αν το χτυπήσουμε με το δάχτυλο, εκπέμπει ήχο. Τέλος, όλα όσα φαίνονται να απαιτούνται για να γίνει γνωστό με πολύ διακριτό τρόπο κάποιο σώμα υπάρχουν σε αυτό. Αλλά ιδού, ενώ μιλώ, το μετακινώ προς τη φωτιά: τα υπολείμματα γεύσης εξαλείφονται, η οσμή εξανεμίζεται, το χρώμα μεταβάλλεται, το σχήμα χάνεται, το μέγεθος αυξάνει, γίνεται ρευστό, θερμαίνεται, μετά βίας μπορεί να αγγιχτεί και, αν το χτυπήσουμε τώρα, δεν εκπέμπει κανένα ήχο. Παραμένει ακόμα το ίδιο κερί; Πρέπει να ομολογήσουμε ότι παραμένει, κανένας δεν το αρνείται, κανένας δεν κρίνει αλλιώς. Τι

⁹² Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 74 – 75 σ.

⁹³Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 205 σ. :«ότι αντιλαμβανόμαστε σαφώς, μπορεί να γίνει από το Θεό έτσι όπως το αντιλαμβανόμαστε (κατά το προηγούμενο Πόρισμα). Αλλά αντιλαμβανόμαστε σαφώς το πνεύμα, τουτέστιν τη σκεπτόμενη υπόσταση, δίχως το σώμα, τουτέστιν δίχως την εκτατή υπόσταση (κατά το Αίτ. 2), και τανάπαλιν το σώμα δίχως το πνεύμα (όπως παραδέχονται εύκολα όλοι). Άρα μέσω της θείας δύναμης έστω, το πνεύμα μπορεί να είναι χωρίς το σώμα και το σώμα χωρίς το πνεύμα».

καταλαβαίνουμε λοιπόν με τόσο διακριτό τρόπο σε αυτό; Τίποτα ασφαλώς από όσα προσέγγιζα με τις αισθήσεις μου, διότι όλα όσα υπέπιπταν στη γεύση, στην όσφρηση, στην όραση, στην αφή, ή στην ακοή, έχουν τώρα μεταβληθεί, ενώ το κερί παραμένει.

Ίσως να ήταν εκείνο που σκέπτομαι τώρα: ότι το ίδιο το κερί δεν ήταν η ηδύτητα του μελιού, το άρωμα των λουλουδιών, η λευκότητα, το σχήμα, ή ο ήχος, αλλά ένα σώμα που προ ολίγου μου φανερωνόταν υπό εκείνους τους τρόπους, και τώρα μου φανερώνεται υπό άλλους...⁹⁴ Αφού μου είναι τώρα γνωστό ότι τα ίδια τα σώματα δε γίνονται ιδίως αντιληπτά από τις αισθήσεις, ή από την ικανότητα του φαντάζεσθαι, αλλά από τον νου, δηλαδή όχι από το γεγονός ότι αγγίζονται ή βλέπονται, αλλά μονάχα από το γεγονός ότι νοούνται...».⁹⁵

Ο Descartes υποστηρίζει ότι οι αισθητήριες όψεις δεν παρέχουν αξιόπιστη γνώση του εξωτερικού κόσμου. Εάν κρατήσω ένα κομμάτι κεριού κοντά στη φωτιά, όλα τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζονται στις αισθήσεις μου αλλάζουν ριζικά ενώ το κερί το ίδιο παραμένει. Πρόκειται για το ίδιο κερί, υπό μία άλλη μορφή. Συμπερασματικά, οι εντυπώσεις των αισθήσεων αποτελούν αναξιόπιστο οδηγό ακόμα και για τη φύση των σωμάτων.⁹⁶

Υποστηρίζει ότι οι έννοιες είναι παραστάσεις, ανθρώπινα νοήματα. Τα πράγματα δεν είναι καθαυτά ουσίες αλλά αντικείμενα. Το πραγματικό είναι το

⁹⁴ Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 79 – 80 σ.

⁹⁵Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές,2003, 84 – 85 σ.

⁹⁶Fowler O.P., Descartes on the Human Soul, Netherlands, εκδ. Kluwer Academic Publishers, 1999, 108 σ.

εγώ, η συνείδηση. Τα αντικείμενα είναι πραγματικά στο βαθμό που κρίνονται ως πραγματικά από τη συνείδηση. Η λειτουργία της νόησης είναι το μοναδικό κριτήριο του πραγματικού.

Ο καρτεσιανός δυϊσμός προσφέρει μια εύκολη απόδειξη της αθανασίας του πνεύματος ή της ψυχής⁹⁷, η οποία δεν μπορεί να επηρεαστεί ουσιαστικά από το θάνατο, που κατανοείται ως μια μεταβολή της κατάστασης του φυσικού οργανισμού.

Επιπλέον, ο διαχωρισμός της ψυχής από το σώμα εγκαθιστά την απόλυτη ανεξαρτησία του υλικού από το πνευματικό, διασφαλίζοντας την ελευθερία στους επιστήμονες να βασιστούν εξολοκλήρου στην παρατήρηση στα πλαίσια της ανάπτυξης μηχανιστικών εξηγήσεων των φυσικών γεγονότων.

⁹⁷Woolhouse R.S., Descartes, Spinoza, Leibniz, New York, εκδ.Routledge, 1993, 159 σ. : «το είδος της αθανασίας που ο Descartes σκέφτεται είναι η επιβίωση της άυλης ψυχής μετά το θάνατο».

5. Η ΜΕΘΟΔΟΣ

Ήδη από το 16^ο αιώνα το πρόβλημα της επιστημονικής μεθόδου απασχολούσε ευρέως τους πανεπιστημιακούς κύκλους. Η σπουδαιότητα των πειραμάτων στην επιστημονική έρευνα είχε αναγνωρισθεί, γεγονός που οδήγησε στην αναγκαιότητα μιας επιστήμης ποσοτικής και όχι ποιοτικής για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων τους. Ο Descartes «εισήγαγε με ιδιαίτερη σαφήνεια την πρόταση ότι πρέπει να υπάρξουν θεμελιώδεις φυσικοί νόμοι, τόσο γενικοί ώστε να παρέχουν την ερμηνεία των πάντων, και όμως τόσο αφηρημένοι ώστε να είναι η κατάληξη όχι των πειραμάτων αλλά ενός *a priori* στοχασμού». ⁹⁸

Στα πλαίσια της αναζήτησης της μεθόδου, ο Descartes ξεκινά περιγράφοντας εν συντομία την προσωπική του εμπειρία για τη κατάλληλη προσέγγιση της γνώσης και στη συνέχεια ανακοινώνει την απόρριψη κάθε πεποίθησης που μπορεί να αμφισβητηθεί, συμπεριλαμβανομένης της μαρτυρίας των αισθήσεων. Χρησιμοποιεί τη τέλεια βεβαιότητα της δικής του ύπαρξης (*cogito, ergo sum*), η οποία επιβίωσε της αμφιβολίας, ως αποδεδειγμένο θεμέλιο, θεόσταλτης αξιοπιστίας των ανθρώπινων ικανοτήτων. Η σημαντική γνώση του κόσμου μπορεί να επιτευχθεί μόνο εάν ακολουθηθεί το επιστημολογικό μοντέλο του ορθολογισμού,⁹⁹ που βασίζεται σε μια

⁹⁸Scrunton R., *A short history of modern philosophy: from Descartes to Wittgenstein*, London, εκδ. Routledge, 1995, 39 σ.

⁹⁹Βώκος Γ., *Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Λωτός, 1987, 125 σ. : «η φιλοσοφία του Καρτεσιού είναι ορθολογική όχι τόσο γιατί απελευθέρωσε το πνεύμα από τα δεσμά της μεσαιωνικής νύχτας και τη φιλοσοφία από τη θεολογία. Ούτε ακόμα επειδή θεμελίωσε στον ορθό λόγο τις αιώνιες αξίες της φυσική θρησκείας και ηθικής, τις οποίες είχαν κλονίσει επικίνδυνα τα εμπρηστικά αλλά ρηχά συνθήματα των αισθησιοκρατικών αντιλήψεων

μαθηματική μέθοδο και εξαλείφει τον περισπασμό των αισθητήριων πληροφοριών ώστε να αποδείξει την αξιοπιστία της καθαρής λογικής.¹⁰⁰

Ερχόμαστε πλέον, μετά από ότι αμφισβητεί ο φιλόσοφος σε ότι εμπιστεύεται, δηλαδή στα μαθηματικά. Τα μαθηματικά ως απόλυτα στέρεα κατασκευή, αποτέλεσαν για το φιλόσοφο το αλάνθαστο σύστημα, στο κέντρο του οποίου τοποθέτησε την ανθρώπινη σκέψη. Την επιστημονική πρόσληψη του κόσμου από τον ανθρώπινο νου, την εγγυάται η μέθοδος, η οποία χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα που της προσδίδει ο Descartes να αντανakλά το κόσμο χωρίς να τον παραμορφώνει.¹⁰¹

Η καρτεσιανή αναζήτηση της μαθηματικής και επιστημονικής αλήθειας σύντομα οδήγησε σε μια εμβριθή απόρριψη της σχολαστικής παράδοσης, στους κύκλους της οποίας ο Descartes είχε μορφωθεί, λόγω της αδυναμίας θεμελίωσης της πάνω σε αρχές¹⁰²: «Για το οτιδήποτε πρόβλημα που λύθηκε ποτέ με τις αρχές που διακρίνουν την περιπατητική φιλοσοφία, μπορώ να αποδείξω ότι η υποτιθέμενη λύση του είναι άκυρη και λανθασμένη.(AT VII.

του 18^{ου} αιώνα. Ο ορθολογισμός της καρτεσιανής φιλοσοφίας έγκειται, τώρα, στην πεποίθηση με την οποία η φιλοσοφία του Καρτέσιου τοποθετεί την επιστημονική γνώση στη καρδιά της αλήθειας και ενθρονίζει την αλήθεια στο κέντρο της επιστημονικής γνώσης, υποστηρίζοντας ότι η αλήθεια δεν μπορεί παρά να είναι επιστημονική».

¹⁰⁰Florka R., *Descartes' s Metaphysical Reasoning*, New York, εκδ. Routledge, 2001, 63 σ. : «η λογική είναι απαραίτητο κομμάτι στην αναζήτηση της αλήθειας – πιο συγκεκριμένα, στην αναζήτηση της scientia».

¹⁰¹Tiles M. (μετ. Παπαχαρίσης Σ. και Φουρτούνης Γ.), Μπασελάρ: Επιστήμη και αντικειμενικότητα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1999, 51 σ.

¹⁰²Cottingham J. (μετ. Τσούρη Σ.), *Φιλοσοφία της επιστήμης Α' : Οι ορθολογιστές*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Σταχύ, 2000, 60 σ. : «ο όρος “αρχή” διέθετε το 17^ο αιώνα ένα ακριβέστερο νόημα από αυτό που διαθέτει σήμερα και η συγκεκριμένη χρήση του σχετιζόταν με την αναφορά στα σημεία αφετηρίας ή στα θεμελιώδη αξιώματα πάνω στα οποία στηριζόταν ένα φιλοσοφικό ή ένα επιστημονικό σύστημα».

580 · CSM II.391)». ¹⁰³Το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς του στρέφεται στην προσπάθεια παροχής μιας ασφαλούς θεμελίωσης για την προαγωγή της ανθρώπινης γνώσης, η οποία θα παρείχε τη δυνατότητα στους ανθρώπους να γίνουν κύριοι του εαυτού τους και της φύσης.

Αντιλαμβάνεται πως θα πρέπει να κατακτήσει μόνος του τη βεβαιότητα που ελπίζει: «αφού όμως διέθεσα μερικά χρόνια μελετώντας το βιβλίο του κόσμου και προσπαθώντας να αποκτήσω κάποια πείρα, έλαβα μια μέρα την απόφαση να μελετήσω και τον εαυτό μου και να χρησιμοποιήσω όλες τις πνευματικές μου δυνάμεις στο να διαλέξω τους δρόμους που πρέπει να ακολουθήσω». ¹⁰⁴Αναζητά μια φιλοσοφία προσανατολισμένη σε σαφή και αυταπόδεικτα σημεία αφετηρίας. Όπως συχνά αναφέρει ο ίδιος: «παρότι η εμπειρία μας δείχνει πολύ καθαρά ότι τα σώματα που αποκαλούμε «βαριά» κατέρχονται με κατεύθυνση το κέντρο της γης, παρ' όλ' αυτά δε διαθέτουμε καμία γνώση της φύσης αυτού που καλούμε «βαρύτητα», δηλαδή του αιτίου ή της αρχής που κάνει τα σώματα να κατέρχονται με αυτόν τον τρόπο». ¹⁰⁵ Οτιδήποτε στηρίζεται πάνω σε μεθοδικά αναπόδεικτες αρχές, εμφανίζεται αμφίβολο και εγείρει καχυποψία.

Η ένσταση του Descartes έγκειται στο γεγονός της αποδοχής μιας ιδέας ως φιλοσοφική ή επιστημονική εξήγηση, χωρίς η ιδέα αυτή να είναι

¹⁰³Cottingham J. (μετ. Τσούρτη Σ.), Φιλοσοφία της επιστήμης Α': Οι ορθολογιστές, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Σταχύ, 2000, 60 σ.

¹⁰⁴Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 12 σ.

¹⁰⁵Cottingham J. (μετ. Τσούρτη Σ.), Φιλοσοφία της επιστήμης Α': Οι ορθολογιστές, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Σταχύ, 2000, 61 σ.

σαφής ή αναγώγιμη σε στοιχεία που είναι σαφή.¹⁰⁶ Εντοπίζοντας την αδυναμία της αισθητηριακής εμπειρίας να ανταποκριθεί στο ιδεώδες της «τέλειας γνώσης»,¹⁰⁷ αποφασίζει να λειτουργήσει μόνος του στη διαδικασία της αναζήτησης της γνώσης: «δεν μπορεί κανείς να συλλάβει μια έννοια, και να την κάνει κτήμα του, αν τη μάθει από τους άλλους. Είναι καλύτερα να την ανακαλύψει μόνος του».¹⁰⁸

Στους *Κανόνες*, η καρτεσιανή φιλοσοφία προσανατολίζεται σε μία δυνατότητα γνωσιολογικής και πάνω από όλα μεταφυσικής θεμελίωσης μιας μεθόδου προσέγγισης της αλήθειας: «με τη μέθοδο εννοώ κανόνες βέβαιους και απλούς, που αν τους τηρήσει κανείς πιστά, δε θα θεωρήσει ποτέ αληθινό ότι είναι εσφαλμένο και θα φτάσει, χωρίς να καταβάλει ανώφελα καμία πνευματική προσπάθεια, αλλά αυξάνοντας σιγά – σιγά τις γνώσεις του, στην αληθινή γνώση εκείνων που δε ξεπερνούν τις δυνάμεις του»,¹⁰⁹ αναφέρει στο Τέταρτο Κανόνα, για να συνεχίσει στον Πέμπτο λέγοντας: «όλη η μέθοδος συνίσταται στην τάξη και στη διάταξη των πραγμάτων στα οποία πρέπει να στραφεί η θεώρηση του πνεύματος προκειμένου να ανακαλύψουμε κάποια αλήθεια. Και θα τηρήσουμε με ακρίβεια αυτή τη μέθοδο, μόνον αν αναγάγουμε

¹⁰⁶Gaukroger S., *Descartes*, Oxford, εκδ. Clarendon Press, 1995, 113 σ. : «το μοναδικό μοντέλο επιστημονικής λογικής που είχε μεταδοθεί στο Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση από την αρχαιότητα ήταν εκείνο του Αριστοτέλη, το οποίο όμως είχε σχεδόν παγκοσμίως παρερμηνευτεί...αυτό οδήγησε σε μια επιστημολογική αποτυχία, η οποία προκύπτει είτε από την έλλειψη μεθόδου είτε από την εφαρμογή λανθασμένης μεθόδου».

¹⁰⁷Cottingham J. (μετ. Τσούρτη Σ.), *Φιλοσοφία της επιστήμης Α΄: Οι ορθολογιστές*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Σταχύ, 2000, 62 - 63 σ. : «εάν πρόκειται να μπούμε στη διαδικασία απόκτησης της τέλει γνώσης(και είναι αυτή η δραστηριότητα την οποία αναφέρεται αυστηρά ο όρος «φιλοσοφείν»), πρέπει να ξεκινήσουμε από την αναζήτηση των πρώτων αιτιών ή αρχών».

¹⁰⁸Descartes R. (μετ. Χρησιτίδης Χ.), *Λόγος περί της Μεθόδου*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 17 σ.

¹⁰⁹Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), *Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος*, εκδ. Εγνατία, 1974, 35 σ.

βήμα προς βήμα τις περίπλοκες και σκοτεινές προτάσεις σε απλούστερες και αν επιχειρήσουμε εν συνεχεία από την ενορατική σύλληψη όλων των απλών να φτάσουμε στη γνώση όλων των άλλων ακολουθώντας όλα τα βήματα». ¹¹⁰

Ως κήρυκας της λογοκρατίας, εισάγει το μοντέλο της μεθόδου από τη βεβαιότητα των μαθηματικών, ¹¹¹ που συλλαμβάνουν με τρόπο προφανή, με σαφήνεια και ευκρίνεια, το αντικείμενο τους, καθώς ορίζεται όχι από την εμπειρία αλλά από την ίδια τη νόηση. Εφόσον τα μαθηματικά έχουν επιτύχει τη βεβαιότητα την οποία οι στοχαστές αναζητούν, στρέφει τη σκέψη του στη μαθηματική λογική, χρησιμοποιώντας την ως μοντέλο για την πρόοδο της ανθρώπινης γνώσης. Στοχεύει με τη φιλοσοφία του στη γενίκευση των μαθηματικών, φιλοδοξεί να εφαρμόσει τη γεωμετρική μέθοδο στην παγκόσμια επιστήμη, να τη μετατρέψει σε μέθοδο της μεταφυσικής. ¹¹² «μου αρέσουν προπάντων τα μαθηματικά, εξαιτίας της ασφάλειας και της προφάνειας των συλλογισμών τους, δε διέκρινα όμως ακόμα την πραγματική χρήση τους · και νομίζοντας πως χρησίμευαν μονάχα στις μηχανικές τέχνες, απορούσα πως, ενώ τα θεμέλια τους είναι τόσο σταθερά και τόσο στερεά, δεν είχε χτιστεί πάνω τους τίποτα το ψηλότερο». ¹¹³

Στην πραγματικότητα τα μαθηματικά αποτελούν τη γέφυρα για να περάσουμε από την πρώτη *veritas aeterna (cogito, ergo sum)* στη φυσική: «...η Αριθμητική και η Γεωμετρία παρουσιάζονται σαν πιο βέβαιες από τις

¹¹⁰Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 45 σ.

¹¹¹Ο Descartes ήταν πρωτίστως μαθηματικός. Γεωμέτρης με κλίση στη μεταφυσική και όχι φιλόσοφος με γνώσεις στη γεωμετρία και στην άλγεβρα.

¹¹²Grosholz E. Cartesian Method and the Problem of Reduction, Oxford, εκδ. Clarendon Press, 1991, 1 – 5 σ.

¹¹³Descartes R. (μετ. Χρησιτίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 10 σ.

άλλες επιστήμες · είναι, άλλωστε, φανερό πως μόνο αυτές ασχολούνται με αντικείμενα καθαρά και απλά · ποτέ επίσης δεν υποθέτουν κάτι το οποίο θα μπορούσε να καταστήσει αβέβαιο η εμπειρία · η μέθοδος τους συνιστάται πέρα για πέρα στη συναγωγή συμπερασμάτων κατά τρόπο που ορίζει ο ορθός λόγος». ¹¹⁴Οι γεωμέτρεις ξεκινούν από ένα μικρό αριθμό αξιωμάτων και ορισμών και με την εφαρμογή της αφαίρεσης, επιτυγχάνουν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Η απλότητα του αντικειμένου των μαθηματικών έγκειται στο γεγονός ότι μπορεί να γίνει αντικείμενο ενόρασης: «με τον όρο ενόραση δεν εννοώ την αβέβαιη μαρτυρία των αισθήσεων ή την εσφαλμένη κρίση μιας φαντασίας που συγκροτεί κακώς το αντικείμενο της, αλλά τη σύλληψη που γίνεται από πνεύμα καθαρό και προσεκτικό και που είναι τόσο εύκολη και ευκρινής, ώστε να μην αφήνει καμία αμφιβολία γι' αυτό που εννοούμε· με άλλα λόγια εννοώ την αναμφίβολη εκείνη σύλληψη ενός καθαρού και προσεκτικού πνεύματος, η οποία πηγάζει μόνο από το φως του λόγου». ¹¹⁵

Εκφράζοντας τέλεια εμπιστοσύνη στην ικανότητα της ανθρώπινης λογικής, προτείνει μια διανοητική διαδικασία που θυμίζει αρχιτεκτονική κατασκευή. Για να είμαστε απόλυτα σίγουροι ότι δεχόμαστε μόνο αυτό που είναι αυθεντικά σίγουρο, πρέπει αρχικά να απαρνηθούμε εσκεμμένα όλες τις προηγούμενες μας πεποιθήσεις, τις οποίες αποκτήσαμε από την εμπειρία και την εκπαίδευση.

¹¹⁴Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 27 σ.

¹¹⁵Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 31 σ.

Η πρόοδος και η βεβαιότητα της μαθηματικής γνώσης, αποτελούν ιδανικό μοντέλο για την κατασκευή μιας παρόμοιας παραγωγικής φιλοσοφικής μεθόδου, η οποία χαρακτηρίζεται από τέσσερις απλούς κανόνες:

1. να δέχομαι ως αληθινό μονάχα εκείνο που είναι αδιαμφισβήτητο
2. να διαιρώ κάθε ερώτηση σε εύχρηστα μέρη
3. να ξεκινώ με τα απλούστερα θέματα και να προχωρώ στα πιο περίπλοκα
4. να κάνω συχνούς απολογισμούς ώστε να μην παραλείψω τίποτα.¹¹⁶

Η μέθοδος αξιώνει την ανάλυση του προβλήματος, την αναγωγή δηλαδή του σύνθετου στο απλό, έως ότου φτάσουμε σε προτάσεις αυταπόδεικτες, οι οποίες σε πρώτο επίπεδο θα λειτουργήσουν ως αρχές και από τις οποίες, εν συνεχεία, θα εξαχθούν οι απαντήσεις σε περίπλοκα προβλήματα: «οι μακριές αλυσίδες των λόγων, όλων απλών και εύκολων, που οι γεωμέτρεις συνηθίζουν να χρησιμοποιούν για να φτάσουν ως τις δυσκολότερες αποδείξεις τους, μου είχαν δώσει την ευκαιρία να φανταστώ πως όλα τα πράγματα που μπορούν να γίνουν γνωστά στους ανθρώπους ακολουθούν το ένα το άλλο με τον ίδιο τρόπο, και πως – αρκεί να αποφεύγει κανένας να παραδεχτεί για αληθινό κάτι που δεν είναι, και να κρατεί πάντα την τάξη που πρέπει για να τα συνάγει το ένα από το άλλο – δεν είναι δυνατόν να

¹¹⁶Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 19 σ.

υπάρχουν πράγματα τόσο απομακρυσμένα που να μην τα φτάνει στο τέλος κανένας, ούτε και τόσο κρυμμένα που να μην τα ανακαλύπτει».¹¹⁷

Στο παραπάνω απόσπασμα διαφαίνεται η πίστη του Descartes στη δυνατότητα εφαρμογής της μαθηματικής μεθόδου, της μεθόδου δηλαδή της απόδειξης, σε όλα τα πράγματα που μπορούν να γίνουν γνωστά στους ανθρώπους. Υποστηρίζει πως υπάρχουν ορισμένες απλές και γενικές έννοιες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αφετηριακά σημεία για την εξήγηση διαφορετικών φαινομένων: «...με προσεκτική εξέταση διαπίστωσα πως όλα τα πράγματα όπου εξετάζουμε μόνο την τάξη και το μέτρο αναφέρονται στη μαθηματική επιστήμη και πως δεν έχει σημασία αν αυτό το μέτρο πρέπει να αναζητηθεί σε αριθμούς ή σχήματα ή άστρα ή σε κάποιο άλλο αντικείμενο. Σκέφτηκα λοιπόν πως πρέπει να υπάρχει κάποια γενική επιστήμη η οποία να εξηγεί ότι σχετικό με την τάξη και το μέτρο μπορεί να ερευνηθεί, χωρίς αυτό να περιορίζεται σε κάποιο ειδικό αντικείμενο. Και σε αυτή τη γενική επιστήμη δεν πρέπει να δώσουμε εξεζητημένο όνομα, αλλά ένα όνομα που είναι συνηθισμένο και έχει περάσει στην καθημερινή χρήση, δηλαδή το όνομα «Καθολική μάθησις»(Κοινή μαθηματική)»,¹¹⁸ *mathesis universalis*.¹¹⁹ Μια

¹¹⁷Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 19 – 20 σ.

¹¹⁸Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 42 - 43 σ.

¹¹⁹Cottingham J. *The Rationalists*, Oxford, εκδ. Oxford University Press, 1988, 37 σ : «ο όρος «mathesis» προέρχεται από το Ελληνικό ρήμα *μανθάνειν*, το να μαθαίνω, και επιπλέον ανταποκρίνεται στο Λατινικό ρήμα για το να μαθαίνεις, *discere*. Ο Descartes ισχυρίζεται ότι τα μαθηματικά μας εφοδιάζουν με μια «παγκόσμια πειθαρχία» ή γενική επιστήμη η οποία θα εξασφαλίσει το κλειδί για ένα μεγάλο αριθμό ευδιάκριτων ερευνών, για παράδειγμα σε τέτοια αντικείμενα όπως η αστρονομία, η μουσική, η οπτική και η μηχανική.»

εντελώς καινούργια επιστήμη στα πλαίσια της οποίας όλες οι ερωτήσεις θα μπορούν να απαντηθούν.¹²⁰

Επισημαίνει ο Husserl: «ο σκοπός τους (των Στοχασμών) είναι μια ολική αναμόρφωση της φιλοσοφίας και η μετατροπή της σε μια επιστήμη απόλυτα θεμελιωμένη. Σύμφωνα με τον Καρτέσιο, τούτο συνεπάγεται μιαν αντίστοιχη αναμόρφωση όλων των επιστημών. Διότι, αυτές σύμφωνα με τον Καρτέσιο, αποτελούν μη - αυτοτελή μέλη μιας καθολικής επιστήμης · και αυτή είναι η φιλοσοφία».¹²¹

Όπως αναφέρει ο Descartes στις *Αρχές της φιλοσοφίας*: «η φιλοσοφία στο σύνολο της είναι σαν ένα δέντρο που έχει για ρίζες του τη μεταφυσική, για κορμό του τη φυσική και για κλαδιά του όλες τις άλλες επιστήμες που ανάγονται σε τρεις πρωταρχικές: την ιατρική, τη μηχανική και την ηθική».¹²²

¹²⁰Κονδύλης Π., Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, Αθήνα, τόμος 1^{ος}, εκδ. Θεμέλιο, 1987: «...οφείλει να φέρει σε φως ότι αφορά σε *ordo* και *mensura*» (τάξη και μέτρο) – Reg. IV = AT, X, 378.

¹²¹Husserl E. (μετ. Κόντος Π.), Καρτεσιανοί Στοχασμοί, Αθήνα, εκδ. Ροές, 1994, 20 σ.

¹²²Descartes R. (μετ. Πρελορέντζος Γ), Τα πάθη της ψυχής, Αθήνα, εκδ. Κριτική, 1996, 26 σ.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Β. ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ

1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ ΤΟΥ COGITO

Ο 16^{ος} και 17^{ος} αιώνας χαρακτηρίζονται από την εξασφάλιση ενός νέου πλαισίου για του Ευρωπαίους. Ο γεωγραφικός ορίζοντας επεκτείνεται προς την άλλη όχθη του ωκεανού, αγκαλιάζοντας τελικά ολόκληρο τον πλανήτη και αποδεσμεύοντας την οικονομική δραστηριότητα από τα φράγματα της φεουδαρχικής κοινωνίας. Η επιστήμη οδεύει προς την απαλλαγή της από την επικυριαρχία της Εκκλησίας ενώ η συνείδηση του πιστού αποκτά προτεραιότητα έναντι της εκκλησιαστικής αυθεντίας, εφόσον αναγνωρίζεται ελεύθερος να ερευνά και να κατανοεί τη Γραφή.

Αρχίζει ο Αιώνας της Αγωγής, όπου ο Λόγος, καλείται να υψώσει το κοινωνικό σύνολο και το άτομο σε ανώτατο επίπεδο.¹²³ Ο Ratke και ο Comenius κάνουν κοινά βήματα προς την επιστήμη, την καθαρότητα της σκέψης, την ελευθερία της μάθησης και της κρίσης απαιτώντας μάθηση χωρίς εξαναγκασμό και υποδεικνύοντας ως κορύφωση της γνωστικής διαδικασίας την αυτόνομη κρίση.

Ο Descartes, ως επιστήμονας και φιλόσοφος, απαιτεί με αυστηρότητα την καθαρότητα και τη διαύγεια των ιδεών. Θεωρεί πως η βούληση, πριν από

¹²³Reble ΑΙ. , (μετ. Θεοφάνης Δ. Χατζηστεφανίδης – Σοφία Θ. Χατζηστεφανίδη – Πολυζώη) Ιστορία της Παιδαγωγικής, Αθήνα, εκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, 1990, 163 σ.

τη στιγμή της απόφασης, έχει τη δύναμη να διαλέξει το ένα ή το άλλο ανάμεσα σε δύο αντίθετα ενδεχόμενα.¹²⁴

Επιχειρεί μια φιλοσοφική επανάσταση,¹²⁵ ως απάντηση στην απαίτηση των καιρών, αντίστοιχη της επιστημονικής επανάστασης του Νεύτωνα, του Κοπέρνικου, του Κέπλερ και του Γαλιλαίου. Κοινή επιδίωξη όλων, η συγκρότηση της σύγχρονης επιστήμης πάνω σε μία παγιωμένη επιστημονική μέθοδο. Ο Μενν σημειώνει: «η Αριστοτελική φιλοσοφία δεν παρέχει γνήσια γνώση: οι σχολές μπερδεύονται σε συζητήσεις αναφορικά με τις λέξεις και οι διατυπώσεις τους δε λένε τίποτα για την πραγματικότητα. Οι φιλοσοφικές τους οδηγίες διδάσκουν την απομνημόνευση αυθεντιών και τη φιλονικία, αλλά δεν μπορούν να επιτύχουν το στόχο της φιλοσοφίας, που είναι να διδάσκει τη σοφία». ¹²⁶

Διακαής του επιθυμία η αποδοχή του φιλοσοφικού του συστήματος και η διδασκαλία του στα πανεπιστήμια.¹²⁷ Αυτό άργησε να συμβεί καθώς, πριν τη Γαλλική Επανάσταση,¹²⁸ η διδασκαλία της φιλοσοφίας είχε θρησκευτικό

¹²⁴Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 133 - 136 σ.

¹²⁵Menn St., Descartes and Augustine, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 19 σ. : «μια τέτοια φιλοσοφία δε θα φιλονικούσε σχετικά με τις λέξεις, αλλά θα προσέφερα γνήσια γνώση για τις ουσίες των πραγμάτων · θα προσέφερε μια αποδεικτική βάση για τη γνώση του Θεού και της ψυχής».

¹²⁶ Menn St., Descartes and Augustine, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 19 σ.

¹²⁷Cottingham J. (μετ. Τσούρτη Σ.),Φιλοσοφία της επιστήμης Α΄: Οι ορθολογιστές, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Σταχύ, 2000, 37 σ. : «...πρόκειται για τις Αρχές τις Φιλοσοφίας (Principia Philosophiae). Αυτός ο τόμος, σχεδιασμένος ως ακαδημαϊκό εγχειρίδιο...».

¹²⁸Βώκος Γ., Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική, Αθήνα, εκδ. Λωτός, 1987, 15 σ. : «ο Boutroux δε διστάζει να υποστηρίξει “ότι η γαλλική επανάσταση γεννήθηκε από το Λόγος περί της Μεθόδου”, υπό τον όρο “ότι με την πρόταση αυτή δηλώνεται πως η κοινωνία “ανανεώθηκε το 1789 στο όνομα της καρτεσιανής αρχής της ορθολογικής ενάργειας”».(Boutroux 1925, 292)

χαρακτήρα. Στόχευε στη διάδοση και εμπέδωση των δογμάτων της Καθολικής Εκκλησίας ενώ η διδασκαλία βρισκόταν στα χέρια του κλήρου, ο οποίος αντιμετώπισε με δυσπιστία τη νέα φιλοσοφία.¹²⁹

Το 1830, η καθολική θρησκεία παύει να θεωρείται κρατική, γεγονός που αποδέσμευσε την εκπαίδευση και ιδιαίτερα τη διδασκαλία της φιλοσοφίας από την επιρροή του κλήρου.¹³⁰ Η φροντίδα και οργάνωση της διδασκαλίας της φιλοσοφίας περιέρχεται στον Cousin,¹³¹ ο οποίος καθιστά το Descartes απόλυτη αρχή της νεότερης φιλοσοφίας.

¹²⁹Descartes R.(μετ. Βανταράκης Ε.), Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, Αθήνα, εκδ. Εκκρεμές, 2003, 31 σ.

¹³⁰Βώκος Γ., Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική, Αθήνα, εκδ. Λωτός, 1987, 25 σ. : «έπρεπε να αποστερηθεί ο κλήρος, στο όνομα του Κράτους, το προνόμιο που είχε αποκλειστικά ασκήσει, επί τόσους αιώνες · ένα άγαμο σώμα, σεβαστό λόγω του ράσου, προστατευόμενο από το τόσο ιερό κύρος, κάτοχο μιας τόσο άκαμπτης διδασκαλίας, έπρεπε να υποκατασταθεί από ένα σώμα εγκόσμιο, αποτελούμενο από άνδρες όλων των θρησκειμάτων ή, ακόμα, και χωρίς θρήσκευμα, μοιρασμένο ανάμεσα στην οικογένεια και το σχολείο...Το πρόβλημα δεν ήταν η συμβίωση του λαϊκού με το θρησκευτικό στοιχείο...αλλά ο απόλυτος αποκλεισμός του θρησκευτικού (ή, τουλάχιστον, η απομόνωση του στη δική του σφαίρα) ούτως ώστε το κοσμικό στοιχείο να αποκτήσει την ανεξαρτησία του».(Janet 1885, 277)».

¹³¹Ο Victor Cousin ήταν ο μοναδικός υπεύθυνος της σύνταξης και οργάνωσης των προγραμμάτων της διδασκαλίας της φιλοσοφίας στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα

2. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ COGITO

Ο Descartes δεν έγραψε συγκεκριμένα για την Παιδαγωγική, όπως πολλοί σύγχρονοι του στοχαστές. Εντούτοις, τα φιλοσοφικά του έργα, που σφράγισαν το Δυτικό και μοντέρνο τρόπο σκέψης, δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστη την Παιδαγωγική Επιστήμη. Αν και στα εισαγωγικά βιβλία Παιδαγωγικής δεν αναφέρεται το όνομα του Descartes, εντούτοις σημειώνεται: «η Παιδαγωγική απέβη καθαρή επιστήμη προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα, όταν προσπαθούσε να δώσει επιστημονικές λύσεις στα παρουσιαζόμενα προβλήματα αγωγής με μεθόδους επιστημονικές».¹³²

Ο σχηματισμός του σκεπτόμενου υποκειμένου στην καρτεσιανή φιλοσοφία αποδεικνύει τον άνθρωπο ως ξεχωριστή πνευματική οντότητα, ικανή να ορίζει τη γνώση του εαυτού του και του κόσμου. Η τομή, που επιδίωξε ο Descartes, με το Μεσαίωνα, το σχολαστικισμό, τον αρχαίο κόσμο, η αποκήρυξη των προκαταλήψεων, των δεισιδαιμονιών, της παράδοσης, της πίστης, η αποτίναξη κάθε λογής δεσποτείας και αυθαιρεσιών, η προσδοκία της απελευθέρωσης, της αυτονομίας, της προόδου, η εκδίωξη του Θεού, οδήγησαν σε μια παιδαγωγική που δίνει έμφαση στη λογική, στη μέθοδο, στη μέτρηση, στη μαθηματικό πρότυπο σκέψης, στην καθολικότητα, στην επιστημονική αλήθεια, στην τεχνολογία, στην ανθρώπινη ευτυχία.

Αναφέρει στους *Κανόνες*: «ας φροντίσει μονάχα να αυξήσει το φυσικό φως του λόγου...για να μπορεί η νόηση, σε όλες τις περιστάσεις της ζωής, να

¹³²Μετοχιανάκης Η., Εισαγωγή στην Παιδαγωγική, Ηράκλειο, εκδ. του ίδιου, 1999, 35 σ.

υποδεικνύει στη βούληση του τη σωστή εκλογή». ¹³³Με αυτό τον τρόπο θα κατακτήσει «τα αγαθά της ζωής, την απόλαυση που βρίσκει κανείς στη θεώρηση της αλήθειας – τη μοναδική και σχεδόν πλήρη ευτυχία σε αυτή τη ζωή, που καμία θλίψη δεν την τaráσσει». ¹³⁴

Η κατάκτηση της αλήθειας απαιτεί την παρουσία ενός Άλλου, ενός καθοδηγητή, ενός δασκάλου που παροτρύνει και αφυπνίζει τη συνείδηση του μαθητή, κατανοεί τις εσωτερικές συγκρούσεις του και οδηγεί μεθοδικά τη σκέψη του στα σωστά μονοπάτια.

Ο εκπαιδευτικός, συντονισμένος με ορισμένους στόχους, υλοποιεί ένα πρόγραμμα και φτάνει με τη σωστή μέθοδο στο επιδιωκόμενο και προκαθορισμένο αποτέλεσμα. Η εκπαιδευτική επιτυχία εξασφαλίζεται από τους σωστά ορισμένους σκοπούς και την απόλυτη εφαρμογή της μεθόδου, χαρακτηρίζοντας τη διαδικασία της μάθησης μηχανιστική.

Οι Bowers και Flinders χρησιμοποιούν τον όρο Καρτεσιανισμός για να αναφερθούν «στη συνεχώς αυξανόμενη σπουδαιότητα που δίνεται στη μείωση κάθε μορφής εμπειρίας, συμπεριλαμβανομένου του δυναμικού της τάξης, στη τεχνική που μπορεί να διατυπωθεί λογικά με σκοπό τη βελτίωση της πρόβλεψης, του ελέγχου και της αποτελεσματικότητας». ¹³⁵

Οι συγγραφείς παρουσιάζουν ένα μοντέλο εκπαιδευτικού προσανατολισμού, δομημένο στα πλαίσια του Καρτεσιανισμού:

¹³³Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 22 σ.

¹³⁴Descartes R.(μετ. Δαρδιώτης Γ.), Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, εκδ. Εγνατία, 1974, 22 σ.

¹³⁵Bowers C. A. and Flinders D. J., Responsive teaching, New York, εκδ. Teachers College Press, 1990, 5 σ.

1. Διδασκαλία αναφορικά με ένα σκοπό
 - A. Διατύπωση ενός εκπαιδευτικού σκοπού
 - B. Δημιουργία εκπαιδευτικών συμπεριφορών σύμφωνα με τους επιδιωκόμενους εκπαιδευτικούς σκοπούς
 - Γ. Χρήση της ταξινομίας του Bloom

2. Επιλογή ενός σκοπού στο σωστό επίπεδο δυσκολίας
 - A. Διατύπωση μιας ειδικής ανάλυσης
 - B. Χρησιμοποίηση της ειδικής ανάλυσης ως βάση για τη διαγνωστική/κανονιστική μέθοδο

3. Παρακολούθηση της προόδου των μαθητών και προσαρμογή της μάθησης
 - A. Διεξαγωγή παρατηρήσεων σύμφωνα με τη προφανή συμπεριφορά των μαθητών
 - B. Έλεγχος της παρατηρούμενης συμπεριφοράς
 - Γ. Χρήση της ειδικής ανάλυσης του σκοπού και/ή της γνώσης των αρχών μάθησης για την ερμηνεία της παρατηρούμενης συμπεριφοράς

4. Χρήση των αρχών μάθησης που έχουν αποτέλεσμα

A. Κίνητρο

B. Ρυθμός και βαθμός μάθησης

Γ. Μεταδοτικότητα

Δ. Ικανότητα συγκράτησης πληροφορίας ¹³⁶

Πρόκειται για ένα συστηματικό μοντέλο διδασκαλίας, που στηρίζεται στην έρευνα και την ενίσχυση, επικεντρωμένο στη διάσταση όσων μπορούν να παρατηρηθούν, να μετρηθούν και να καθοριστούν. Αποδίδει μεγάλη σημασία στη μέθοδο: ξεκινάμε από τα απλά και εύκολα και προχωρούμε μόνο όταν αυτά εμποδωθούν πλήρως ενώ ανάγουμε τις δυσνόητες προτάσεις σε απλούστερες για να επιτύχουνε την κατανόηση τους.¹³⁷ Το υποκείμενο, μέσα από τη διαδικασία διερεύνησης της βεβαιότητας, παρατείνει το στοχασμό του, ενισχύοντας, με τον τρόπο αυτό, την αξιοπιστία των κρίσεων του. Στόχος, η ορθοφροσύνη (*bon sens*),¹³⁸ η ικανότητα σκέψης σε όλες τις περιστάσεις, μιας σκέψης απελευθερωμένης από αυθεντίες και παραδόσεις. Αναφέρει ο Descartes: «...το να συναναστρέφεται κανένας ανθρώπους των περασμένων αιώνων είναι περίπου το ίδιο σαν να ταξιδεύει...όταν όμως διαθέτει κανένας πάρα πολύ καιρό σε ταξίδια, καταντά στο τέλος ξένος στον τόπο του · κι όταν είναι πάρα πολύ περίεργος για όσα εφαρμόζονταν στους περασμένους

¹³⁶Bowers C. A. and Flinders D. J., *Responsive teaching*, New York, εκδ. Teachers College Press, 1990, 13 – 14 σ.

¹³⁷Κουμάκης Γ., *Φιλοσοφικά ρεύματα και Παιδεία*, Ιωάννινα, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1998, 197 σ.

¹³⁸Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), *Λόγος περί της Μεθόδου*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 5 σ.

αιώνες, απομένει συνήθως πολύ αμαθής για κείνα που εφαρμόζονται στον αιώνα που ζει». ¹³⁹Και σε άλλο σημείο: «οι άνθρωποι (οι αρχαίοι φιλόσοφοι) αυτοί είναι σαν τον κισσό, που δεν τείνει ποτέ να ανέβει ψηλότερα από τα δέντρα που το στηρίζουν, και συχνά μάλιστα ξανακατεβαίνει αφού φτάσει ως την κορφή τους» ¹⁴⁰

¹³⁹ Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 9 σ.

¹⁴⁰ Descartes R. (μετ. Χρηστίδης Χ.), Λόγος περί της Μεθόδου, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1976, 63 σ.

3. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Το *cogito*, αντιπροσωπεύοντας το δυϊσμό της Καρτεσιανής σκέψης, διαχωρίζει το πνεύμα από το σώμα (*res cogitans* - *res extensa*), τον ορθό λόγο από τον εξωτερικό κόσμο, το υποκείμενο από την παράδοση και τον πολιτισμό, το άτομο από την κοινωνία.¹⁴¹ Το άτομο αυτόνομο από επιρροές, απομονωμένο από τους άλλους και τη φύση, κατακτά τη γνώση μέσω των σαφών και διακριτών ιδεών, με τη χρήση μιας κανονιστικής μεθόδου.¹⁴² ως υποκειμενικός παρατηρητής που εξετάζει τον κόσμο της κίνησης και της έκτασης αναζητά τη γνώση στην καθαρή σκέψη και αντίληψη.¹⁴³ Το εσωστρεφές και εγωκεντρικό στοχαζόμενο υποκείμενο, στα πλαίσια του καρτεσιανού ορθολογισμού, λειτουργεί πάντα υπό τον έλεγχο του Λόγου, αρνούμενο την ύπαρξη μιας ευαισθησίας στο νου, ικανή να συλλάβει ακόμα καλύτερα από το Λόγο το σύνθετο χαρακτήρα των ανθρώπινων πραγμάτων.

¹⁴¹Αναστασιάδης Π., Το Υποκείμενο και η Ετερότητα, Αθήνα, εκδ.Γρηγόρη, 1999, 176 σ. : «η φιλοσοφία “στην οποία θα άρμοζε ο κριτικός στοχασμός για την έννοια...(του ατόμου), έκλινε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα προς την *απολυτοποίηση το ατόμου* σαν κάποια εξωκοινωνική κατηγορία. Από το Descartes και μετά έδινε την προτεραιότητα στο *είμαι-σκέπτομαι*, υποκινούμενη στην κατεύθυνση της προβληματικής της από την έννοια της *αυτονομίας*».

¹⁴²Μπαγιονάς Α., Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ολκός, 1974, 112 σ. : «όσο η νόηση προσδιορίζεται από την αναφορά στο παρελθόν, τόσο μεγαλύτερη είναι η εξάρτησή της από την αυθεντία, το φανταστικό και το θαυμαστό, τόσο λιγότερο σαφείς και διακριτές είναι οι ιδέες που σχηματίζει».

¹⁴³Βώκος Γ., Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική, Αθήνα, εκδ. Λωτός, 1987, 13 – 14 σ. : «ο Descartes και η φιλοσοφία του συμβολίζουν και θα συμβολίζουν τον ανήσυχο, ανυπότακτο και αδέσμευτο χαρακτήρα του πνεύματος στην προσπάθεια του να κατακτήσει την αλήθεια ανατρέποντας την κυριαρχία του αυταρχικού σκοταδισμού».

Όπως θα πει ο Πασκάλ: «η καρδιά έχει τους λόγους της που ο λόγος αγνοεί».¹⁴⁴

Η ριζική αμφιβολία, το εναρκτήριο σημείο του Descartes, όπου η μόνη βεβαιότητα είναι η διαδικασία της σκέψης, οδήγησε στη θεώρηση του ατόμου ως βασική κοινωνική ομάδα.¹⁴⁵ Ο Descartes εκφράζει σε επιστολή του, την ικανοποίηση του καθώς ζώντας σε μια πόλη όπως το Άμστερνταμ, όπου ο καθένας ασχολείται με τις επιχειρήσεις του και καθόλου με τους άλλους, μπορεί να απομονωθεί και να αφοσιωθεί στους στοχασμούς του, στη γνώση του εαυτού του ως σκεπτόμενης ουσίας.¹⁴⁶

Το άτομο παραμένει ένα αυτόνομο ον, που προβαίνει σε διανοητικές και ηθικές κρίσεις. Η γνώση (σαφής και μετρήσιμη) αποτελεί την πρωταρχική πηγή δύναμης και προόδου που επιτρέπει τον έλεγχο και την πρόβλεψη αναφορικά με τη φύση και την κοινωνία.¹⁴⁷ Η λογική διαδικασία, βασιζόμενη στη μέθοδο,¹⁴⁸ γίνεται η μόνη αξιόπιστη πηγή εξουσίας στην οποία πρέπει να

¹⁴⁴Ποταμιάνου Ε., Ο σχηματισμός του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004, 193 σ.

¹⁴⁵Μπαγιονάς Α., Η φιλοσοφία, αλλαγή του εαυτού μας ή του κόσμου;, στο Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1, 1999, εκδ. Εξάντας, 25 σ. : «το νέο ξεκίνημα, που είναι συνυφασμένο με την καρτεσιανή έννοια του φιλοσοφείν, φαίνεται να ευνοείται από την ύπαρξη μίας ατομοκεντρικής κοινωνίας των αστών...προϋποθέτει μια ρήξη με την κοινωνία, που εκδηλώνεται και στο επίπεδο της καθημερινής πρακτικής, και προϋποθέτει μία κτητική ατομοκεντρική κοινωνία...».

¹⁴⁶ Μπαγιονάς Α., Η φιλοσοφία, αλλαγή του εαυτού μας ή του κόσμου;, στο Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1, 1999, εκδ. Εξάντας, 25 σ.

¹⁴⁷Αναστασιάδης Π., Το Υποκείμενο και η Ετερότητα, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 1999, 96 σ. : «η μεταβολή της φύσης σ' ένα αντικείμενο ορισμού του υποκειμένου έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ανορθόλογου και, σε τελευταία ανάλυση, άλογου κόσμου».

¹⁴⁸Bachelard G. (μετ. Φαράκλας Γ.), Το νέο επιστημονικό πνεύμα, Ηράκλειο, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000, 158 σ. : «...η βάση που έχει προτείνει ο Descartes για την αντικειμενική σκέψη είναι πολύ στενή...Η καρτεσιανή μέθοδος είναι *αναγωγική*, δεν είναι *επαγωγική*. Τέτοιος αναγωγισμός διαστρεβλώνει την ανάλυση και ανακόπτει την επέκταση της αντικειμενικής σκέψης. Όμως, χωρίς αυτή την επέκταση, δεν υπάρχει

βασίζεται η ανθρώπινη δράση, απορρίπτοντας τα εμπειρικά δεδομένα της συνείδησης. Στον αντίποδα του ορθολογισμού ο Χόμπς θα υποστηρίξει σε μια προσπάθεια απεγκλωβισμού του εαυτού από τον εαυτό του: «όσο περισσότερες εμπειρίες παρελθόντων πραγμάτων διαθέτει κανείς, τόσο πιο σίφρων είναι και τόσο πιο σπάνιο είναι να διαψεύδονται οι προσδοκίες του...άρα όποιος έχει περισσότερη εμπειρία...κατέχει περισσότερες ενδείξεις, με τη βοήθεια των οποίων θα εικάσει το μέλλον»,¹⁴⁹

Ο κάτοχος της γνώσης διαχωρίζεται από το αντικείμενο της γνώσης και η γνώση του συνδέεται με την υπερίσχυση πάνω στη φύση, το χειρισμό του υλικού περιβάλλοντος για του δικούς του σκοπούς.¹⁵⁰ Η γνώση και η δύναμη ενώνονται στα πλαίσια της επιστημονικής γνώσης, αποδεσμεύοντας τον επιστήμονα και το στοχαστή από ηθικούς περιορισμούς αναφορικά με την κακομεταχείριση και αλλαγή του εξωτερικού κόσμου.¹⁵¹

Σημειώνει ο Θεοδωρόπουλος: «χωρίς το φέγγος της φιλίωσης με τη φύση μας – μεγαλόπνοο, όχι όμως και ακατόρθωτο τέλος παιδείας – δε θα

αντικειμενική σκέψη, δεν υπάρχει αντικειμενικοποίηση...η καρτεσιανή μέθοδος, που τόσο καλά εξηγεί, ξεδιαλύνει (*expliquer*) τον κόσμο, αδυνατεί να εισάγει νέες παραμέτρους, να περιπλέκει (*compliquer*) το πείραμα. Αλλά το δεύτερο είναι το αληθινό έργο της αντικειμενικής έρευνας».

¹⁴⁹Χόμπς Τ. (μετ. Πασχαλίδης Γ. , Μεταξόπουλος Α.), Λεβιάθαν, Αθήνα, εκδ. Γνώση, 1989, 98 – 99 σ.

¹⁵⁰Cottingham J., Philosophy and the good life, Cambridge, εκδ. Cambridge University Press, 1998, 86 σ.

¹⁵¹Αναστασιάδης Π., Το Υποκείμενο και η Ετερότητα, Αθήνα, εκδ.Γρηγόρη, 1999, 41 σ. : «το “υποκείμενο”, χάριν της αυτοσυντήρησης του και της ακόρεστης δίψας του για αυτοεπιβεβαίωση, ευνουχίζει ακόμα και τις αναρχικές ορμές ευδαιμονισμού της εσωτερικής του φύσης προκειμένου να κυριαρχήσει πάνω στην “πορεία της φύσης, τους ανθρώπους,...τα γεγονότα της κοινωνίας (και) στη λειτουργία των ψυχικών και κοινωνικών διαδικασιών”. μετατρέπει το παν σ’ ένα γυμνό υπόβαθρο της δικής του κυριαρχίας, επιδιώκοντας με κάθε τρόπο να υποτάξει ο,τιδήποτε υπάρχει ή δεν υπάρχει σε μια “υποστασιάζουσα” λογική της έννοιας».

σπάσουμε ποτέ τα κλείθρα ούτε του βιολογικού θανάτου, ούτε πολύ περισσότερο του καθημερινού, ενώ η φιλοσοφία της παιδείας θα εξαντλείται σε ανεμώλια λόγια, την ώρα που το παιδί χειραγωγείται από σύγχρονες, αλλά σκληρές αυθεντίες: υπερπληροφόρηση, υπερπαραγωγή, υπερκατανάλωση».¹⁵²

Ο καρτεσιανός ορθολογισμός, εγκλωβίζοντας τη νόηση στα όρια του Λόγου, κατασκεύασε μια ορθολογική συνείδηση που αγνοεί συντελεστές όπως η ευαισθησία και η φαντασία. Αν θέλουμε όμως, να κατανοήσουμε την ανθρώπινη σκέψη, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε στην προσέγγιση της ανθρώπινης φύσης τους παραπάνω συντελεστές καθώς η ερμηνεία της με έννοιες που οργανώνονται αποκλειστικά από το Λόγο δεν επαρκεί.

Ο μαθητής θα πρέπει να αφήνεται ελεύθερος να ξεδιπλώνει ο ίδιος τις δυνάμεις του καθώς όσο πλήρης και αν είναι ο προγραμματισμός δεν μπορεί να προβλέψει όλες τις τροπές που μπορεί να πάρει μια δημιουργική και ανατρεπτική σκέψη. Η εκπαίδευση οφείλει να γίνει η τέχνη της φροντίδας της ελεύθερης ανάπτυξης, της μη ενόχλησης αυτού του φυσικού συμβάντος.¹⁵³ Ο Ρουσσώ μας προτρέπει: «Ποια σοφία υπάρχει για σας εκτός από την ανθρωπιά; Αγαπήστε τα παιδιά · ενθαρρύνετέ τα να παίζουν, να χαίρονται, αγαπήστε το ένστικτο τους...Γιατί θέλετε να αφαιρέσετε από τους μικρούς αθώους την απόλαυση αυτού του καιρού που φεύγει τόσο γρήγορα, και το τόσο πολύτιμο δώρο που από μόνοι τους δε θα μπορούσαν να φθείρουν;»¹⁵⁴

¹⁵² Θεοδωρόπουλος Ι., Απόπειρα ορισμού της Φιλοσοφίας της Παιδείας, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, 16, 1999, 33 σ.

¹⁵³ Θεοδωρόπουλος Ι., Φιλοσοφική Παιδαγωγική Ανθρωπολογική Προοπτική, Αθήνα, εκδ. Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκη, 1993, 99 σ.

¹⁵⁴ Ποταμιάνου Ε., Ο σχηματισμός του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004, 210 σ.

Η σημερινή σχολική πραγματικότητα απέχει κατά πολύ από την παραπάνω ρομαντική πρόταση του Ρουσσώ. Οι εκπαιδευτικοί επικεντρώνουν τις προσπάθειές τους στην επίτευξη στόχων, ορισμένων από το Υπουργείο προ εικοσαετίας, και σε ένα αγώνα δρόμου, καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, για την κάλυψη της ύλης των βασικών κυρίως μαθημάτων (Γλώσσα – Μαθηματικά). Η μέθοδος, προεπιλεγμένη από τους διάφορους φορείς και κοινή για όλους, παρουσιάζεται στα βιβλία του δασκάλου, αναπαράγεται από τους σχολικούς συμβούλους, μεταφέρεται από τους παλιότερους εκπαιδευτικούς στους νεώτερους και η κατάκτηση της συνεπάγεται με τα χρόνια προϋπηρεσίας. Η φοίτηση στα Παιδαγωγικά Τμήματα και η μελέτη θεωριών δε φαίνεται να βοηθούν ιδιαίτερα τους νεοδιόριστους εκπαιδευτικούς να αντιμετωπίσουν μαθητές, γονείς, συναδέλφους, διευθυντές, συμβούλους και προϊστάμενους.

Η ευαισθησία, η φαντασία, ο ρομαντισμός, το παιχνίδι, η πρωτοβουλία, η δημιουργικότητα, φαίνεται να εξαφανίζονται κάτω από την πίεση του χρόνου και της καθημερινότητας. Από τους μαθητές απαιτείται πειθαρχία, ησυχία, προσαρμογή και μεθοδικότητα, εργασία σε πολυάριθμα τμήματα (πολλές φορές προσεγγίζουν τους τριάντα μαθητές), επιτυχή επανάληψη επιλεγμένων λειτουργιών καθημερινά (ανάγνωση, ορθογραφία, εργασίες εμπέδωσης, ασκήσεις, φωτοτυπίες), ανάπτυξη της σκέψης, ομοιομορφία.

Όλα τα παραπάνω δίνουν την εικόνα μιας μάλλον προβληματικής και δύσκολης πραγματικότητας στο χώρο της παιδείας. Η ανάγκη για αλλαγή φαίνεται επιτακτική σε σχολεία, Παιδαγωγικά Τμήματα, εκπαιδευτικούς. Ίσως

πρέπει να μιλήσουμε για την ανάγκη μιας αντι – καρτεσιανής παιδαγωγικής, θέμα που θα αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής μας εργασίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- ❖ Αναστασιάδης, Π. Το Υποκείμενο και η Ετερότητα, εκδ.Γρηγόρη, Αθήνα, 1999
- ❖ Γιανναράς Χ., Σχεδιάσμα εισαγωγής στη φιλοσοφία, εκδ. Δομός, Αθήνα, 1988
- ❖ Bachelard G., Το νέο επιστημονικό πνεύμα, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000
- ❖ Βώκος Γ. , Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική, εκδ. Λωτός, Αθήνα, 1987
- ❖ Cottingham J., Φιλοσοφία της επιστήμης Α΄: Οι ορθολογιστές, τ. 1^{ος}, μτφ. Σοφία Τσούρτη, εκδ. Σταχύ, Αθήνα, 2000
- ❖ Descartes R., Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος, μτφ. Γιώργος Δαρδιώτης, εκδ. Εγνατία, 1974
- ❖ Descartes R., Λόγος περί της Μεθόδου, μτφ. Χ. Χρηστίδης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1976
- ❖ R.Descartes, Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας, μτφ. Ευάγγελος Βανταράκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2003
- ❖ R. Descartes, Τα πάθη της ψυχής, μτφρ. Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1996
- ❖ Δεσποτόπουλος, Κ Ο Descartes και η έννοια του λάθους, Φιλοσοφία, τ.27 – 28, 1997 – 1998
- ❖ Θεοδωρόπουλος Ι. Ε., Μεταξύ Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1999

- ❖ Θεοδωρόπουλος, Ι. Απόπειρα ορισμού της Φιλοσοφίας της Παιδείας, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, 16, Ιανουάριος 1999
- ❖ Θεοδωρόπουλος Ι., Φιλοσοφική Παιδαγωγική Ανθρωπολογική προοπτική, εκδ. Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκη, Αθήνα, 1993
- ❖ Κονδύλης Π, Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1987,τ. Α΄
- ❖ Κουμάκης, Γ. Φιλοσοφικά ρεύματα και Παιδεία, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1998
- ❖ Hegel , Εισαγωγή στην Ιστορία της Φιλοσοφίας, εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα
- ❖ Husserl E, Καρτεσιανοί Στοχασμοί, μτφρ. Παύλος Κόντος, εκδ. Ροές, Αθήνα, 1994
- ❖ K.Jaspers, Εισαγωγή στη φιλοσοφία, μτφ. Χ. Μαλεβίτση, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα
- ❖ Lefevre R., Για να γνωρίσετε τη σκέψη του Καρτεσίου, μτφρ. Μάριος Βερέπτας, εκδ. Άπειρον
- ❖ Λειβαδάς , Σ. Απόψεις περί της φυσικής φιλοσοφίας του Καρτεσίου, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, τ.46, 1999
- ❖ Μπαγιονάς, Α. Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού, εκδ. Ολκός, Θεσσαλονίκη, 1974
- ❖ Μποχένσκι Ι.Μ, Ιστορία της Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας (20^{ος} αιώνας), μτφρ. Χ. Μαλεβίτσης, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1975
- ❖ Ποταμιάνου Ε., Ο σχηματισμός του υποκειμένου στη νεότερη φιλοσοφία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004

- ❖ Ράσσελ Μ., Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας, τ. Β΄, μτφρ. Α. Χουρμούζιου, εκδ. Αρσενίδης & Σια, Αθήνα
- ❖ Reble ΑΙ. , Ιστορία της Παιδαγωγικής, μτφρ. Θεοφάνης Δ. Χατζηστεφανίδης – Σοφία Θ. Χατζηστεφανίδη – Πολυζώη εκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 1990
- ❖ (Συλλογικό): Πολιτικές του Ορθολογισμού. Δέκα μελέτες για τον Καρτέσιο, περ. Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1, Εξάντας, Αθήνα, 1999
- ❖ Tiles, Μ. Μπασελάρ: Επιστήμη και αντικειμενικότητα, μτφ. Σ. Παπαχαρίσης & Γ. Φουρτούνης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1999

Ξενόγλωσση

- ❖ Baker G. D., Descartes' dualism, εκδ. Routledge, London, 1996
- ❖ Bowers C. A. and Flinders D. J., Responsive teaching, εκδ. Teachers College Press, New York, 1990
- ❖ Britzman D. P., Practice makes practice, State University of New York Press, 1991
- ❖ Cottingham J., The Cambridge Companion of Descartes, εκδ. Cambridge University press, Cambridge, 1992
- ❖ Cottingham J. The Rationalists, εκδ. Oxford University Press, Oxford, 1988
- ❖ Cottingham J., Philosophy and the good life, εκδ. Cambridge University press, Cambridge, 1998
- ❖ Curley E., Descartes against the skeptics, εκδ. Harvard University press, Cambridge, 1978
- ❖ Descartes R., Meditations on First Philosophy (Μεταφυσικοί Στοχασμοί), μτφ. John Cottingham, εκδ. Cambridge University press
- ❖ Florka, R. Descartes' s Metaphysical Reasoning, εκδ. Routledge, New York, 2001
- ❖ Fowler, O. P. Descartes on the Human Soul, εκδ. Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1999
- ❖ Gaukrager S., Descartes: intellectual biography, εκδ. Clarendon Press, Oxford, 1995
- ❖ Grosholz, E. Cartesian Method and the Problem of Reduction, εκδ. Clarendon Press, Oxford, 1991

- ❖ Haldam E. S., The philosophy works of Descartes, εκδ. Cambridge University press, Cambridge, 1978
- ❖ Kenny A., Descartes: a study of his philosophy, εκδ. Random, House, New York, 1968
- ❖ Mahaffy, J. P. Descartes, εκδ. , Books for Libraries Press Freeport, New York, 1969
- ❖ Menn S. , Descartes and Augustine, εκδ., Cambridge University press, 1998
- ❖ Moyal G., Rene Descartes: critical assessments, εκδ. Routledge, London, 1991
- ❖ Westfall, R. Η Συγκρότηση της Σύγχρονης Επιστήμης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1993
- ❖ Williams B., Descartes: the project of pure enquiry, εκδ. Harvester Press, Hassocks, 1978
- ❖ Williams, M. Unnatural Doubts, εκδ. Blackwell, Cambridge, 1991
- ❖ Wilson M., Descartes, εκδ. Routledge, London, 1991
- ❖ Woolhouse, R.S. Descartes, Spinoza, Leibniz, εκδ. Routledge, New York, 1993
- ❖ Secada, J. Cartesian Metaphysics, εκδ. Cambridge University press, Cambridge, 2000
- ❖ Scruton R., A short history of modern philosophy: from Descartes to Wittgenstein, εκδ. Routledge, London, 1995